NUKUU ZA SOMO URAIA NA MAADILI 6

Ochai4-2023

OCHAI

Subject	1	URAIA NA MAADILI
Class		*Darasa la Sita*

FAMILIA YENYE UPENDO

Familia

Familia ni kikundi kidogo cha watu walio na uhusiano.

Uhusiano unaweza kuwa wa damu, ndoa au wa kuishi pamoja

- Mfano unaweza kuwa mama, baba, na watoto.
- Watu unaokaa nao nyumbani hufanya familia yako.

Aina ya familia

Hapa nchini Tanzania kuna aina sita za familia ambazo ni

1. Familia ya awali
2. Familia pana.
3. Familia ya mzazi mmoja,
4. Familia ya watoto yatima,
5. Familia ya mume na mke,
6. Familia ya makubaliano

Familia ya awali. Hii ni familia ya baba, mama, na watoto

Familia pana. Familia hii inakua na wazazi, watoto na jamaa wengine. Jamaa hawa wanaweza kujumuisha babu, bibi, shangazi, mjomba au binamu.

Familia ya mzazi mmoja. Familia hii ina mzazi mmoja kulea mtoto mmoja au zaidi peke yake kwa sababu ya kifo cha mzazi mmoja au kutengana.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

FAMILIA YENYE UPENDO

Familia ya mke na mume Familia hii inajumuisha mume na mke wanaoishi pamoja bila watoto.

Familia ya makubaliano. Familia hii inajumuisha mume na mke wanaoishi pamoja bila watoto wao wenyewe. Mume na mke huamua kulea watoto wasio wao

Familia ya watoto yatima. Hii ni familia ya watoto wanaoishi peke yao. Wanajitegemea bila ya wazazi. Wazazi wao wamekufa na hakuna wanafamilia au marafiki wa kuwatunza.

Mahitaji ya wanafamilia

Kila mwanafamilia ana jukumu maalum katika familia.

- Wazazi na walezi ni viongozi wa familia.
- Watoto wanatakiwa kuzingatia na kutekeleza maagizo yaliyotolewa na wazazi au walezi wao.
- Kila mwanafamilia anahitaji kupendwa, kuheshimiwa na kusikilizwa.

<u>Yafuatayo ni vikundi vya wanafamilia walio na mahitaji maalum:</u>

a. **Watoto:** Watoto wanapaswa kufundishwa na kusaidiwa kujitunza wenyewe.
b. **Wazee:** Hii ni kundi la watu kinahitaji umakini na msaada kutoka kwa wanafamilia wengine. mahitaji ni pamoja na, kubeba mizigo yao, kuwasaidia kufanya na kumaliza kazi zao za mikono, kuandaa chakula chao, kuosha vyombo na nguo zao, kusafisha mazingira yao na kuwapa mahitaji ya kimsingi.
c. **Watu wenye ulemavu**:Wanafamilia wenye ulemavu wanapaswa kusaidiwa ili waweze kujitunza. Kwa mfano, wanafamilia wengine wanapaswa kumsaidia kipofu kuelewa mazingira anayoishi. Mazingira haya ni pamoja na vyumba vya kuoshea, vyumba vya

FAMILIA YENYE UPENDO

kulia, vyumba, vyumba vya madarasa na viwanja vya kuchezea.

Kuthamini michango ya wanafamilia kwa ustawi wa familia:

Mahusiano ya kifamilia yanaweza kugawanywa katika aina kuu mbili.

Familia zilizo na uhusiano mzuri: Hizi ni familia ambazo kuna mawasiliano mazuri kati ya wanafamilia. Ili familia iwe na uhusiano mzuri, wanafamilia wanapaswa kuthamini michango na kuzingatia mahitaji ya kila mwanafamilia

Familia zilizo na uhusiano mbaya: Hizi ni familia zilizo na mizozo, kutokuelewana na ukosefu wa heshima kati ya wanafamilia. Hali hii kawaida husababisha wanafamilia kutothamini mchango na masilahi ya kila mwanafamilia.

- Familia inaweza kuwa na uhusiano mzuri ikiwa kila mwanafamilia anaweza kuchangia majukumu yake na kuthamini mchango wa wanafamilia wote
- Wazazi wanawajibika kutoa mahitaji ya msingi kama chakula, nguo, malazi, elimu na huduma ya afya kwa watoto wao.
- Watoto wanatakiwa kufanya kazi za nyumbani zinazolingana na umri wao

Shughuli kama hizo ni pamoja na

- kusaidia wazazi kusafisha mazingira,
- kwenda sokoni au kununua mahitaji ya nyumbani,
- kuwatunza watoto,
- kufua nguo,
- kuchota maji na

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

FAMILIA YENYE UPENDO

- kutii maagizo yanayotolewa na wazazi au walezi

Vitendo vya heshima katika familia:

Baadhi ya vitendo vinavyoonyesha kuwa mtu huheshimu watu wengine ni pamoja na

- kuzungumza kwa adabu,
- kuwasalimu wengine kwa wema,
- kuepuka kunung'unika,
- kutoa zabuni au kuomba msamaha na
- kuonyesha shukrani kwa huduma au msaada uliopewa.

Heshima huanza na nidhamu ya kibinafsi ambayo inaonekana katika vitu kama

- Kuvaa vizuri,
- kuwa mtiifu wa kanuni na sheria na
- kuwasamehe wengine wanapokukosea.

Kulinda wanafamilia kutoka kwa vikundi hatari:

Katika jamii yoyote kuna watu wenye tabia isiyofaa ambao wanaweza kuathiri ukuaji wa maadili katika familia fulani. Watu wenye tabia hatarishi ni pamoja na

- wauzaji wa dawa za kulevya,
- wabakaji na
- watu wafisadi.
- watu wanaonyanyasa watoto kupitia ngono

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	Darasa la Sita

FAMILIA YENYE UPENDO

- ajira ya watoto
- Watu wanaowatenda vibaya wazee na watu wenye mahitaji maalum.

Ulinzi wa watoto:

Haki za watoto zimeainishwa katika Sheria ya Mtoto Namba 13 o (2009 na katika marekebisho yake ya 2014. Sheria pia inajumuisha majukumu yafuatayo ya mtoto:

1. Kufanya kazi kwa mshikamano wa familia;
2. Kuwaheshimu wazazi wake, walezi na wazee wakati wote na kuwasaidia ikiwa wanahitaji msaada;
3. Kutumikia jamii na taifa lake kwa kutumia uwezo wake wa kimaumbile na kiakili kulingana na umri na uwezo wake;
4. Kuhifadhi na kuimarisha mshikamano wa kijamii na kitaifa; na
5. Kuhifadhi na kuimarisha maadili mazuri ya kitamaduni ya jamii yake na ya taifa kwa ujumla kuhusiana na wanajumuiya wengine au taifa.

Watoto pia wanapaswa kujilinda kutoka kwa vikundi vya wenzao walio hatarini waweze kuwa raia wema.

Kwa hivyo, majukumu mengine ya mtoto ni pamoja na yafuatayo:

1. **Ulinzi wa kibinafsi:** Hakuna mtoto anayepaswa kuiga tabia isiyofaa ambayo ni kinyume na maadili ya jamii hata kama watu tunaowaamini wana tabia kama hiyo;
2. **Chukua tahadhari:** Kila mtoto anapaswa kuchukua tahadhari, haswa anapokuwa mbali na familia yake. Mtu anapaswa kushirikiana na watu ambao ni wazuri kimaadili na

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	Darasa la Sita

FAMILIA YENYE UPENDO

wanapaswa kutoa msaada wakati wa mahitaji;

3. **Ripoti uhalifu:** Kila mtoto lazima aripoti kwa mamlaka husika chochote kinachomtokea. Watoto lazima waripoti tatizo kama vile kupigwa, kuchomwa moto na maji ya moto au moto, kukatwa na zana kali pamoja na aina yoyote ya unyanyasaji wa kijinsia.

Zoezi

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na si kweli kwa taarifa ya uwongo. Andika majibu yako katika daftali la mazoezi.

1. Wanafamilia wote wana mahitaji sawa.
2. Watu wenye mahitaji maalum wanapaswa kujilinda.
3. Mtoto hana haki ya kulindwa.
4. Mahitaji ya wanafamilia yanaweza kutofautiana, lakini watu walio na mahitaji maalum wana mahitaji sawa.
5. Kuomba msamaha kunaonyesha kwamba tunaheshimu watu ambao tumewaumiza.
6. Watoto hawawezi kuwa na tabia hatarishi.

Chagua jibu sahihi

1. Vitendo vifuatavyo vinaonyesha kwamba tunawapenda wengine, isipokuwa_

a. kumsaidia mwanafamilia mgonjwa
b. kuwashukuru wengine baada ya kupewa msaada
c. kushirikiana na watu wenye tabia isiyofaa au hatari
d. Kusalimu watu wazima na vijana

2. Je! Tunahitaji kufanya nini ili kuishi kwa umoja watu wasio na asili tofauti?

a. kukataa mila na desturi zao

b. kuwatenga kutoka kwa jamii yetu

c. kuheshimu mila na desturi zao

d. kuwatenganisha kwa msingi wa rangi ya ngozi yao

3. Je! Ni yapi kati ya yafuatayo sio kitendo kinachoonyesha heshima?

a. kuwa mlevi

b. kuwaheshimu wazee

c. kuvaa vizuri

d. kumpenda kila mtu

4. Zifuatazo ni njia za kujiepusha na makundi hatarishi, isipokuwa

a. kuepuka makundi hayo

b. kushirikiana nao

c. kuripoti matendo yao kwenye mamlaka husika

d. kutotumia pombe na dawa za kulevya

5. Moja ya vitendo vifuatavyo sio kawaida kwa mila na desturi za Mtanzania

a. watoto kuheshimu wazee

b. watoto kukemea wazee

c. watoto kusaidia wazee kubeba mizigo

d. watoto wakisalimiana na wazee

b. kuhamasisha watu kushirikiana na vikundi hatari

c. kuwaonea wivu wengine

d. kushirikiana na watu wenye tabia isiyofaa

16. Ni ipi kati ya zifuatazo ni ubora wa ukjuuni nani wanaoheshimu shuleni?

a. kukataa kupewa kazi yoyote na waalimu

b. kutii wazazi, walezi, walimu na wanafunzi wenzao

c. kupiga kelele na kucheza darasani

d. kujihusisha na vikundi vyenye sifa mbaya

17. Je! Ni yapi kati ya yafuatayo ni athari za vikundi vya wenzao walio hatarini kwenye jamii tunayoshiriki?

a. kuimarisha usalama na amani

b. kusababisha hofu, machafuko na kifo katika jamii

c. kusaidia familia kupata mahitaji ya kimsingi

d. kusimamia mgawanyo wa kazi

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	Darasa la Sita

FAMILIA YENYE UPENDO

12. Matendo ya heshima humwezesha mtu

a. kuwatenga walemavu na wazee kulingana na jinsia zao
b. kuishi kwa amani na watu wa familia yake
c. kutothaminiwa na jamii
d. kuleta machafuko katika jamii

13. Je! Ni yapi kati ya yafuatayo yanayofanywa na jamii ambayo inathamini heshima?

a. kusaidia watu wenye mahitaji maalum
b. kukemea watu wenye tabia hatarishi
c. kudhoofisha mila na desturi za watu wengine
d. kusaidia watu wengine kwa njia ya kibaguzi

14. Je! Ni yapi kati ya vitendo vifuatavyo vinaweza kujenga tabia hatari?

a. kunywa pombe na kucheza kamari
b. kushiriki katika michezo na watu wa asili tofauti
c. kufuata mila na desturi bora katika jamii
d. kuheshimu vijana na wazee

15. Je! Ni yapi kati ya yafuatayo ungefanya ili kulinda watu wengine kutoka kwa vikundi hatari?

a. kuwaelimisha na kuwaonya
b. kuhamasisha watu kushirikiana na vikundi hatari
c. kuwaonea wivu wengine

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	Darasa la Sita

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

Kujivunia shule yako

Unaweza kuonyesha kuwa unajivunia shule yako kwa njia zifuatazo

1. kukuza kauli mbiu ya shule yako;
2. kujua kuimba wimbo wa shule yako; na
3. kutunga mashairi na nyimbo zinazosifia shule yako.

Kauli mbiu ya shule

Kauli mbiu ya shule ni ujumbe mfupi wenye maana unaolenga kuhamasisha wanafunzi kufanya kazi kwa bidii ili kufikia maono ya shule. Kila shule ina kaulimbiu yake ambayo hutumiwa kuwahamasisha wanafunzi kufanya kazi kwa bidii wanapokuwa shuleni na baada ya kumaliza shule.

- Kauli mbiu ya shule iliyopewa kawaida huandikwa kwenye nembo ya shule au kuwekwa kwenye ubao wa alama.
- Kauli mbiu kawaida ni sehemu ya wimbo wa shule

Mifano ya kauli mbiu za shule ni:

- *Elimu ni ufunguo wa Maisha,*
- *Elimu ni Nuru,*
- *Elimu ni Urithi wetu wa watoto,*
- *Elimu ni Kazi,*
- *Hekima ni Uhuru, na Jitihada na Nidhamu.*

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

Umuhimu wa kauli mbiu ya shule:

Kauli mbiu ya shule ni muhimu kwa kuwahamasisha wanafunzi kufanya kazi kwa bidii na kufanya bidii ya kupanga kitu ili kukuza maarifa, ujuzi na mtazamo unaohitajika. Msukumo huu unawasaidia kufikia shule malengo ya kitaaluma na nidhamu.

Wimbo wa shule

Wimbo wa shule hutumiwa kutambulisha shule. Kila shule inapaswa kuwa na wimbo wake. Wimbo unaimbwa kwa siku zilizochaguliwa na shule.

Mara nyingi huimbwa pamoja na Wimbo wa Kitaifa, Tanzania Nakupenda na Tazama Ramani

Umuhimu wa wimbo wa shule:

Wimbo wa shule unawachochea wanafunzi kama ifuatavyo:

1. Kujiifunze kwa bidii ili kufikia malengo yao ya kibinafsi na ya kitaifa;
2. Kutunza mazingira ya shule;
3. Shiriki katika michezo mbalimbali
4. Huonyesha tabia nzuri;
5. Kuwa mwaminifu kwa shule yako na taifa; na
6. Hukumbusha majukumu yao ya kupenda na kulinda rasilimali zao za shule na kitaifa.

Vitu ambavyo vinaweza kukuza shule yako

Vitu ambavyo vinaweza kukuza na kuleta sifa nzuri kwa shule ni pamoja na:

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

1. Nidhamu ya mwanafunzi: Shule yenye wanafunzi wenye nidhamu inajulikana. Wazazi mara nyingi wanapendelea kusajili watoto wao shule yenye wanafunzi wenye nidhamu na heshima;
2. Ufaulu mzuri wa masomo: Wazazi wanapendelea kuandikisha watoto wao kwenye shule ambayo wanafunzi wao wanafaulu zaidi kimasomo;
3. mazingira safi na salama: ni muhimu kuhakikisha kuwa shule yako ina mazingira mazuri, safi na salama ya kujifunzia;
4. ushindani mzuri katika shughuli za ziada za masomo: Shule inayofanya vizuri katika mpira wa miguu, netiboli, kuogelea, riadha na shughuli za kujitegemea huvutia umma
5. Muonekano wa jumla wa wanafunzi: Muonekano wa jumla wa wanafunzi, kwa mfano kuvaa vizuri na nadhifu, huitoà shule.

Kuipenda na kuiheshimu nchi yetu

Kuna njia kadhaa za kuonyesha kwamba tunaipenda na kuiheshimu nchi yetu.

Tunaweza kuitangaza Tanzania kupitia shughuli za kijamii, kisiasa na kiuchumi.

a. **Kijamii:**

- Tanzania inajitangaza kwa kuandaa hafla na michezo ya kitaifa.
- Mifano ya hafla za michezo ni michezo ya Jumuiya ya Madola, michezo ya Olimpiki, mpira wa miguu wa kimataifa na netiboli, mechi za ndondi na michezo ya kijeshi kwa Afrika.

b. **Kisiasa:**

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

- Tanzania imefanikiwa kujitangaza kupitia uanachama wake katika mashirika tofauti ya kimataifa.
- Tanzania ni mwanachama wa nchi za Jumuiya ya Madola, Umoja wa Mataifa, Jumuiya ya Afrika Mashariki (EAC) na Ushirikiano wa Maendeleo Kusini mwa Afrika (SADC).
- Tanzania pia inajitangaza kimataifa kupitia balozi zake na tume kubwa zilizo katika nchi tofauti kama Kenya, Uganda, Nigeria, Algeria, Rwanda na Malawi na nchi nyingine za nje.

C. **Kiuchumi:**

- Tanzania imefanikiwa kujitangaza kimataifa baada ya kuanzisha Kituo cha Uwekezaji Tanzania (TIC) kinachopatikana Dar es Salaam.
- Lengo lilikuwa kujenga mazingira mazuri ya uwekezaji katika sekta binafsi.
- Kituo hiki pia kinashauri serikali juu ya mambo yanayohusiana na biashara na uwekezaji ili wawekezaji wa ndani na wa kimataifa waweze kuwekeza nchini Tanzania.
- Nchi pia inajitangaza kupitia maonyesho ya biashara ya kimataifa.

Zoezi

Chagua herufi ya jibu sahihi na uiandike katika kitabu chako cha mazoezi.

1. Je! Ni yapi kati ya yafuatayo sio mfano wa kauli mbiu ya shule?

a. elimu ni rasilimali
b. ajali haziwezi kuzuiwa
c. jenga nidhamu ya elimu bora
d. elimu ni ufunguo wa maisha

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

2. Je! Ni yapi kati ya yafuatayo yanavutia wazazi au walezi kuandikisha watoto katika shule fulani?

a. ukosefu wa walimu wa kutosha
b. utendaji mzuri wa uchunguzi
c. idadi ya mashamba ambayo shule inamiliki
d. uhaba wa nyumba za wafanyikazi

3. Je! Ni yapi kati ya yafuatayo sio faida ambayo mwanafunzi hupata kutokana na kushiriki kwenye michezo?

a. kujenga mwili na akili
b. kusaidia wanafunzi kulipa kodi
c. kuimarisha uhusiano kati ya wanafunzi na jamii
d. kuhimiza ujasiri na ujasiri kati ya wanafunzi

4. Ifuatayo inaweza kutajwa katika wimbo wa shule uliyopewa, isipokuwa_.

a. mazingira ya shule
b. maendeleo ya kitaaluma
c. ugonjwa wa wanafunzi
d. nidhamu na utii

5. Je! Ni ipi kati ya ifuatayo sio mkakati uliotumika kukuza nchi yetu?

a. maonyesho ya biashara
b. utangazaji wa vyombo vya habari

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

c. mahubiri ya kidini

d. hafla anuwai za michezo

Jamhuri ya Muungano wa Tanzania

Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ni muungano wa nchi mbili huru, ambazo ni Tanganyika na Zanzibar.

- Tanganyika ilipata uhuru wake tarehe 9 Desemba 1961 chini ya uongozi wa hayati Mwalimu Julius Kambarage Nyerere.
- Chini ya uongozi wa marehemu Sheikh Abeid Aman Karume, watu wa Zanzibar walipigania uhuru kutoka kwa serikali ya Sultan. Uhuru ulipatikana baada ya mapinduzi ya Januari 12, 1964
- Tarehe 26 Aprili 1964 Zanzibar na Tanganyika ziliungana na kuunda Jamhuri ya Muungano wa Tanzania

Muundo wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania

Serikali ya Jamuhuri ya Muungano wa Tanzania ina jukumu la Masuala yote ya Muungano na yale yanayohusiana na Tanzania Bara. Muundo wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano wa "Tanzania umeonyeshwa hapa chini

Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	Darasa la Sita

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

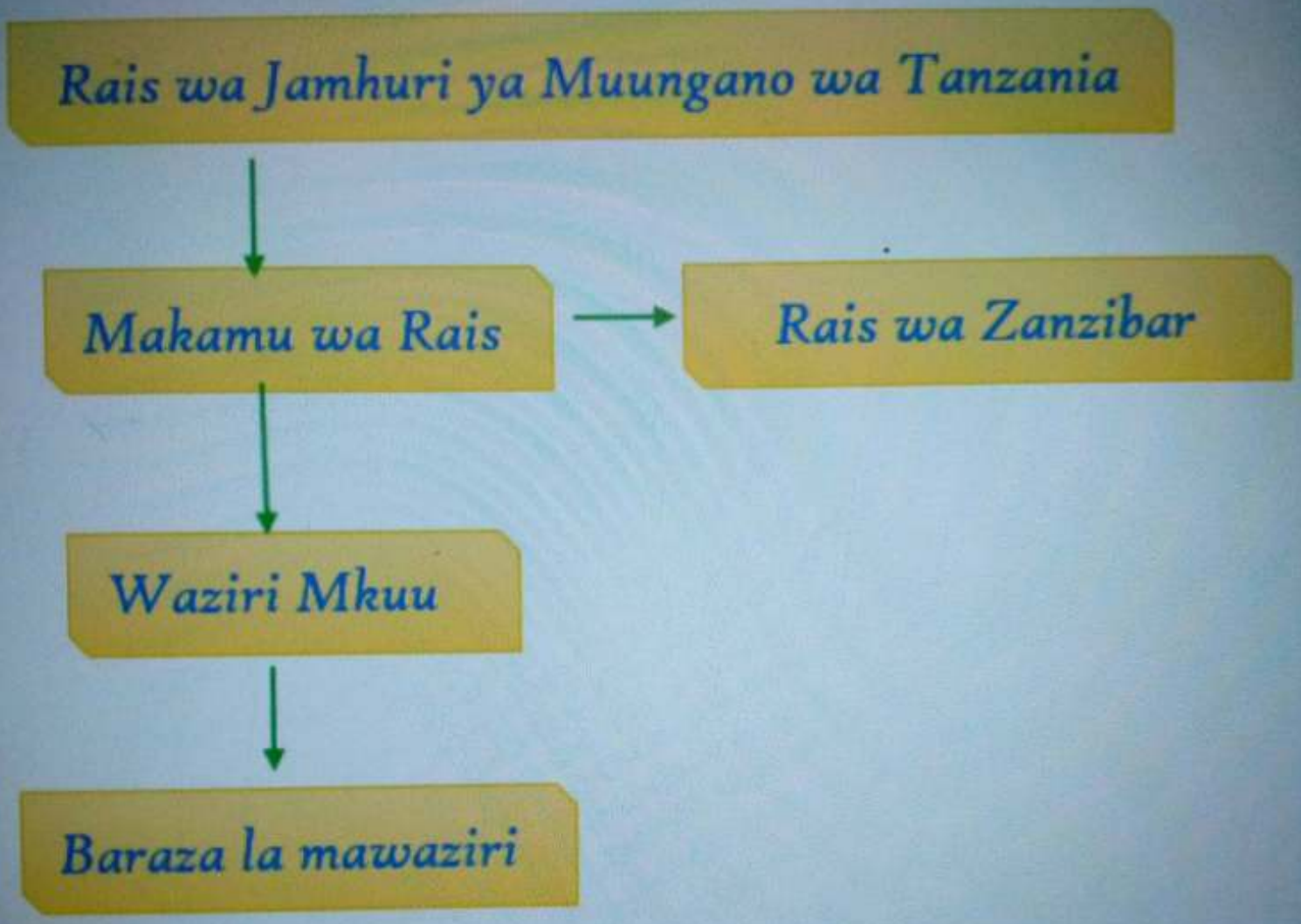

Raisi wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania:

Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania huchaguliwa na raia wa Tanzania katika uchaguzi mkuu ambao hufanyika kila baada ya miaka mitano.

- Raisi anaweza kutoka Tanzania Bara au Zanzibar.
- Ikiwa Raisi anatoka Zanzibar, Makamu wa Raisi lazima atoke kutoka Tanzania Bara, na kinyume chake.

Raisi

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

- Ni Mkuu wa Nchi,
- Ni Mkuu wa Serikali na
- Ni Amiri Jeshi Mkuu.
- Ni mwenyekiti wa mikutano yote ya baraza la mawaziri
- Ana uwezo wa kuteua maafisa wa serikali kama Mawaziri, Makatibu Wakuu wa wizara zote, Wakurugenzi wa Mashirika ya Umma, Wakuu wa Mikoa na Wakuu wa Wilaya.

Makamu wa Raisi:

Makamu wa Rais ndiye msaidizi mkuu na mshauri wa Rais juu ya mambo yanayohusiana na Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

- Anachaguliwa katika uchaguzi sawa na Raisi
- Anawakilisha Raisi katika mikutano ya ndani na ya kimataifa
- Husaidia Raisi katika kufanya ufuatiliaji juu ya utekelezaji wa kila siku wa Mambo ya Muungano.
- hufanya majukumu yote ambayo Raisi amemkabidhi
- hufanya majukumu yote na majukumu ya Ofisi ya Raisi wakati Raisi yuko nje ya nchi au kwa sababu nyingine yoyote kulingana na Katiba.

Raisi wa Zanzibar:

- Raisi wa Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar huchaguliwa na watu wa Zanzibar wakati wa uchaguzi mkuu.
- Anahudhuria mikutano yote ya baraza la mawaziri na ni mshauri wa Rais wa Jamhuri ya

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

Muungano wa Tanzania juu ya Masuala ya Muungano.

Waziri Mkuu:

Waziri Mkuu anateuliwa na Raisi wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kutoka miongoni mwa Wabunge waliochaguliwa. Jina lake lazima lipitishwe na Bunge.

- Ni msimamizi mkuu wa majukumu yote ya serikali katika Bunge.
- Anasimamia utekelezaji wa shughuli za kila siku na majukumu ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania
- Anahakikisha kuwa chochote kinachoelekezwa na Rais kinafanywa.

Baraza la Mawaziri

Mawaziri huteuliwa na Raisi wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania baada ya kushauriana na Waziri Mkuu

- Baraza la mawaziri linamshauri Raisi juu ya mambo ambayo yanapaswa kushughulikiwa kulingana na Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.
- Baraza la Mawaziri pia husaidia na kumshauri Raisi juu ya chochote kilichowasilishwa kwa Baraza la Mawaziri kulingana na maagizo maalum ambayo Raisi anatoa.
- Mawaziri ndio wasimamizi wakuu wa shughuli zote zinazofanywa na wizara zao

Katibu mkuu wa Baraza la Mawaziri:

Katibu wa Baraza la Mawaziri ndiye Afisa Mtendaji Mkuu katika Ofisi ya Baraza la Mawaziri.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

- hufanya kazi kama ilivyoelekezwa na Raisi
- Anaelezea maamuzi ya Baraza la Mawaziri kwa umma
- Hutekeleza majukumu na kazi zingine zozote zitakazoelekezwa na Raisi wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania mara kwa mara.

Mwanasheria mkuu

Mwanasheria Mkuu lazima awe wakili kwa taaluma na ni mjumbe wa Baraza la Mawaziri.

- Anahudhuria mikutano ya baraza la mawaziri na ana haki zote lakini hapigi kura juu ya maamuzi yoyote ambayo Baraza la Mawaziri hufanya.
- Yeye hushauri Baraza la Mawaziri juu ya mambo yanayohusiana na sheria.

Nguzo za serikali

Serikali ni chombo chenye nguvu ya kufanya shughuli za kisiasa na kiutawala nchini, bila kujali ukubwa wa nchi.

Nchini Tanzania, serikali ina nguzo tatu, ambazo ni

1. Serikali
2. Bunge
3. Mahakama.

Serikali

Serikali hufanya kazi za kiutawala na hutoa huduma za umma.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

Kazi ya serikali

- kulinda Katiba, sheria, mipaka ya kitaifa, ustawi wa raia na maliasili.
- Kukusanya kodi na ushuru wa forodha;
- Kupokea misaada kwa taifa;
- Kutoa huduma bora za kijamii kama elimu, huduma za afya, maji na mawasiliano;
- Kuboresha wingi na ubora wa miundombinu.
- Kusimamia utamaduni wa kitaifa, maadili, mila, siasa, uchumi, utawala bora na demokrasia
- Kuwaelimisha raia kuhusu uchaguzi wa kisiasa, haki zao na majukumu yao.

Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania

Bunge lina wabunge wa aina tofauti:

- Wabunge waliochaguliwa na wananchi wakati wa uchaguzi mkuu,
- wabunge kumi walioteuliwa na Rais,
- viti maalum wabunge wanawake ambao ni asilimia 30 ya wabunge wote,
- wajumbe wa baraza la wawakilishi kutoka Zanzibar na
- Mwanasheria Mkuu wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Kazi za Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania

Kazi za msingi za Bunge la Tanzania ni:

1. Kutunga sheria za nchi:
2. Kujadili na kupitisha bajeti ya serikali:

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

3. Kujadili na kuridhia makubaliano au mikataba:
4. Kusimamia na kuishauri Serikali na vyombo vyake:
5. Kumchagua Spika:
6. Kuidhinisha uteuzi wa Waziri Mkuu:
7. Kupiga kura ya kutokuwa na imani:
8. Kuchunguza vitendo vya rushwa na matumizi mabaya ya ofisi:

Viongozi wa Bunge

Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania lina viongozi wafuatao

Spika:

- huchaguliwa na Wabunge na anasimamia shughuli zote za Bunge.

Naibu Spika:

- Anachaguliwa kutoka kwa Wabunge,
- Anamsaidia Spika katika kutekeleza shughuli za Bunge.
- Mwenyekiti anaoongoza vikao vya Bunge wakati Spika hayupo.

Waziri Mkuu:

- Ni mkuu wa shughuli zote za Serikali katika Bunge

Kiongozi wa upinzani:

- anachaguliwa na Wabunge kutoka upinzani.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

- Lazima awe mwanachama wa chama cha siasa cha upinzani chenye idadi kubwa ya Wabunge.

Katibu wa Bunge:

- Anateuliwa na Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.
- Ni Afisa Mtendaji Mkuu wa Bunge.
- Husimamia ufanyajikazi wa Bunge na kuandaa ratiba na vikao vya Bunge.

Mahakama

Mahakama hutafsiri sheria ambazo hutungwa na Bunge na hutoa haki.

- Pia husikiliza, hutatua mizozo na hufanya maamuzi ya kisheria kwa pande zinazogombana.
- Katika Mahakama, maamuzi ya kisheria hufanywa na hakimu.

Mfumo wa mahakama ya Tanzania una ngazi tano, ambazo ni

1. Mahakama ya Mwanzo,
2. Mahakama ya Wilaya,
3. Mahakama ya Hakimu Mkazi,
4. Mahakama Kuu na
5. Mahakama ya Rufaa.

Mahakama ya mwanzo

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

Hii ni mahakama ya chini kabisa katika mfumo wa kimahakama nchini Tanzania.

- Inapatikana katika kata na inaongozwa na hakimu.
- Washtakiwa na walalamikaji hawawakilishwi na mawakili
- inashughulikia kesi zote za jinai na za raia za kiwango maalum, kama ilivyoelezwa katika sheria

Mahakama ya Wilaya:

Inaongozwa na hakimu mzoefu

- Inatoa hukumu na kuamua kesi za kiwango fulani, kama ilivyoelezwa katika sheria.

Mahakama ya Hakimu Mkazi:

- Hii inaitwa mahakama ya mkoa na inaongozwa na hakimu mzoefu
- Mawakili wanaweza kuwakilisha washtakiwa au walalamikaji katika kesi za wenyewe kwa wenyewe na za jinai.
- Kesi zote za raia husikilizwa kwa kiwango hiki isipokuwa kesi za mauaji na makosa maalum kama ilivyoainishwa katika Sheria ya Utaratibu wa jinai.

Mahakama Kuu ya Tanzania:

- Inaongozwa na jaji mzoefu
- Jaji husikiliza kesi za mauaji na kesi zote za raia juu ya kiwango maalum cha mahakama ya wilaya.
- Mahakama kuu ina mgawanyiko kama vile mgawanyo wa kibiashara, mgawanyo wa

wafanyikazi na mgawanyiko wa ardhi.

Mahakama ya Rufaa:

- Ni mahakama ya juu kabisa nchini na inaongozwa na Jaji Mkuu.
- Inasikiliza rufaa zote zinazotoka Mahakama Kuu ya Tanzania Bara na Zanzibar.

Kazi za Mahakama Nchini Tanzania

Kazi za msingi za Mahakama ni pamoja na

1. Kutafsiri sheria ambazo hutungwa na Bunge na mamlaka za serikali za mitaa
2. Kutoa haki sawa kwa raia, bila kujali rangi yao, kabila, dini au hadhi yao.
3. Husikiliza na uamua kesi tofauti, kutekeleza fidia, toa maagizo na uhakikisha kuwa haki anapewa kila mtu nchini.

Changamoto inayozikabili mahakama za Tanzania

Licha ya kazi nzuri inayofanywa na mahakama pia inakabiliwa na changamoto kadhaa, pamoja na

- Kushindwa kuamua kesi kwa sababu ya ucheleweshaji wa uchunguzi au uchunguzi haujakamilika,
- Miundombinu duni,
- Ukosefu wa vifaa,
- Nguvu kazi isiyofaa na

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

- Mazoea ya rushwa ya baadhi ya watumishi katika Mahakama.

Uhusiano kati ya nguzo tatu za Serikali

Serikali: Huandaa miswada, sera na mipango ya maendeleo ambayo imewasilishwa na kujadiliwa katika Bunge.

Bunge: Hutunga sheria, hupokea bili na mipango ya serikali kutoka kwa Baraza la Mawaziri na inajadili, inaboresha na inakubali au inakataa.

Mahakama: hutafsiri, kulinda na kutekeleza sheria zilizotungwa na kupitishwa na Bunge kwa nia ya kutoa haki sawa kwa raia

Zoezi

Jibu maswali yafuatayo.

1. Taja msimamizi mkuu wa shughuli zone za serikali Bungeni.
2. Chora muundo wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.
3. Nini maana ya mamlaka ya kufanya uamuzi katika serikali?

Linganisha vitu vilivyo kwenye safu wima A na vile vilivyo kwenye safu wima B kwa kuandika herufi ya jibu sahihi katika daftali lako

Safu wima A	Safu wima B
	(a) Wanachama wa Bunge

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

	(a) Wanachama wa Bunge
	(b) Serikali
4. Tawi la serikali ambalo linawajibika kutunga sharia	(c) Mahakama
5. Kuteuliwa na Rais na kupitishwa na Bunge	(d) Waziri Mkuu
6. Kufasiri sheria na kutoa haki sawa kwa watu wote	(e) Bunge
7. Wawakilishi wa Raia	(f) Demokrasia
8. Hutoa elimu, huduma za afya na maji kwa raia	(g) Jeshi la Polisi

Chagua jibu sahihi kisha andika barua yake katika kitabu chako cha mazoezi.

9. Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ni muungano wa nchi mbili, ambazo ni:

a. Bunge na Mahakama
b. Tanganyika na Zanzibar
c. Baraza la Mawaziri na Baraza la Wawakilishi la Zanzibar
d. Mtaa na serikali kuu

10. Je! Ni yapi kati ya yafuatayo sio kazi ya Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania?

a. kujadili na kusaini mikataba
b. kutunga sheria
c. kuwaadhibu wavunja sheria

d. Hiyochaguliwa na kwanishena mkuu wa Serikali

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na si kweli kwa taarifa ya uwongo.

14. Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania amechaguliwa kutoka

miongoni mwa Wabunge wa Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

15. Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania linatunga sheria ambazo zinatafsiriwa na Mahakama.

16. Mtumishi wa umma anaweza kuwa Mbunge na wakati huo huo kuweka kazi yake.

17. Majaji wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania wanateuliwa na Rais na kupitishwa na Bunge.

18. Makadirio ya mapato na matumizi ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania yameidhinishwa na Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

19. Jina rasmi la katiba yetu ni katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIVUNIA SHULE NA NCHI YETU

d. kupitisha bajeti ya kila wizara

11. Mahakama hufanya kazi zifuatazo, isipokuwa

a. kupokea malalamiko
b. kutunga sheria
c. kusikiliza na kuamua kesi
d. kutafsiri sheria

12. Sheria zimetungwa na kuanza kutumika baada ya kutiwa saini na

a. Spika
b. Rais
c. Jaji Mkuu wa Tanzania
d. Mwanasheria Mkuu

13. Watumishi wa Bunge ambao sio Wabunge wanapatikana kwa kuwa .

a. kuajiriwa na Serikali
b. waliochaguliwa na wananchi
c. iliyochaguliwa na Waziri Mkuu
d. iliyochaguliwa na Mwanasheria Mkuu wa Serikali

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na si kweli kwa taarifa ya uwongo.

14. Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania amechaguliwa kutoka

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

DEMOKRASIA

Vitendo vya Kidemokrasia nchini Tanzania

Nchi inaweza kujulikana kama ya kidemokrasia au isiyo ya kidemokrasia kwa kuangalia matukio yanayotokea katika nchi hiyo. Matukio yanaweza kuwa ya kisiasa, kijamii au kiuchumi. Kulingana na Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Tanzania inatawaliwa kidemokrasia. Kwa hivyo, Tanzania ni moja wapo ya nchi zinazotumia demokrasia.

Yafuatayo ni mambo ambayo yanaonyesha kuwa Tanzania ni nchi ya kidemokrasia:

1. **Uhuru wa kujieleza:** Nchi ya kidemokrasia inaruhusu raia wake kutoa maoni yao juu ya mambo ya maendeleo ya kijamii, kiuchumi na kisiasa. Raia wa nchi kama hii wako huru kutoa maoni yao kupitia redio, runinga, magazeti, mitandao ya kijamii na mikutano ya hadhara.
2. **Uchaguzi huru na wa haki:** Nchi ya kidemokrasia inakuza na kuhakikisha kuwa uchaguzi huru na wa haki unafanywa ili raia waweze kuchagua au kuchaguliwa wakati wa uchaguzi.
3. **Kuanzisha na Kujiunga na vyama vya siasa:** Nchi ya kidemokrasia inaruhusu raia wake kuanzisha au kujiunga na vyama vya siasa vya chaguo lao, mradi wanatii sheria na kanuni husika.
4. **Uhuru wa kushiriki:** nchi ya kidemokrasia inaruhusu raia wake kushiriki katika vikao tofauti vya kijamii na shughuli za kidini, na vile vile kutoa maoni yao juu ya maswala ya kiuchumi na kisiasa.
5. **Maandamano ya amani:**Katika nchi ya kidemokrasia, raia wanaruhusiwa kuonyesha na kutoa maoni na hisia zao juu ya maswala anuwai. Wanaonyesha hisia zao kwa serikali wanapokosoa ukiukaji wa haki zao. Raia pia hutumia maandamano kuunga mkono

mambo ambayo serikali imefanya vizuri.

6. **Ushiriki, uwazi na uwajibikaji:** Katika nchi ya kidemokrasia, ushiriki wa raia katika kufanya maamuzi juu ya maswala anuwai ni muhimu sana. Raia wanapewa nafasi ya kushiriki katika kuweka mipango ya maendeleo na katika kufanya maamuzi ambayo yanaathiri maisha yao. Nchini Tanzania, raia wanahusika katika kupanga mipango ya maendeleo kupitia mikutano, kuanzia ngazi ya kijiji au kitongoji.
7. **Haki za binadamu:** Haki za binadamu zinazingatiwa na kulindwa katika nchi ya kidemokrasia. Nchini Tanzania, haki za binadamu zinalindwa na Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Kwa mfano, Katiba inasema kwamba watu wote ni sawa mbele ya sheria
8. **Utawala wa sheria:** Utawala wa sheria ni muhimu sana katika nchi ya kidemokrasia kwa sababu inalinda raia kutoka kwa uonevu na inawahakikishia haki zao. Pia inazuia viongozi wa serikali na maafisa kutumia vibaya mamlaka yao.
9. **Uvumilivu wa kisiasa:** Nchi ya kidemokrasia inaruhusu mtu binafsi, watu, vyama na jamii zilizo na maoni na mitazamo tofauti kuishi pamoja na kushirikiana katika kufanya shughuli mbalimbali kwa usawa. huduma za kijamii hutolewa bila ubaguzi. Wabunge na madiwani wa kata, ingawa ni kutoka vyama tofauti vya kisiasa, hupanga na kujadili pamoja mipango ya maendeleo ya nchi kwa amani na utulivu.

Kanuni za demokrasia

Kwa ujumla, kuna kanuni ambazo zinachukuliwa kama kanuni za demokrasia. Wakati kanuni kama hizo zinakiukwa, nchi inachukuliwa kuwa isiyo ya kidemokrasia. Kanuni za demokrasia ni

1. haki za binadamu,
2.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

DEMOKRASIA

2. usawa,
3. siasa za vyama vingi,
4. uchaguzi huru na wa haki,
5. utawala wa sheria,
6. utawala bora,
7. uwazi na
8. uwajibikaji.

Sifa za kiongozi

Kiongozi ni mtu anayeongoza wengine ili malengo yafanikiwe. Ili kutekeleza kwa ufanisi na kusimamia majukumu yake: kiongozi lazima awe na sifa zifuatazo:

1. **Uadilifu:** Kiongozi anapaswa kuwa mwaminifu kwani hii itaongeza ufanisi wake. Lazima azingatie sharia na kanuni. Kiongozi aliye na uadilifu anazingatia sheria, taratibu na kanuni;
    a. Anasimamia rasilimali;
    b. Sio fisadi;
    c. Hatumii wadhifa wake kufuja rasilimali za umma.
2. **Kujitolea**: Kujitolea ni sifa muhimu ya kiongozi. Kiongozi lazima awe mtu anayejitolea, anayefanya kazi kwa bidii na mwenye ushirikiano. Anapaswa pia kuwa mtu anayefanya kazi kwa faida ya wengine.
3. **Mkweli:** Kiongozi lazima awe mkweli na muwazi na pia msikilizaji mzuri wakati wa kutekeleza majukumu yake. Nia na mipango yake inapaswa kueleweka wazi na wasaidizi wake ili waweze kumsaidia kufikia malengo ya nchi.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

DEMOKRASIA

4. **Mtu mwenye maono**: Kiongozi mzuri lazima awe na maono ambayo humsaidia kufikia malengo ya taasisi au shirika ambalo anaongoza. Lazima awe na mpango na awe mbunifu ili kupata maendeleo endelevu kwa taasisi au kampuni.
5. **Kujiamini:** Kiongozi mzuri lazima ajiamini na lazima awe mchukua hatua. Lazima pia afanye maamuzi sahihi wakati wa wakati mgumu. Lazima awe na uwezo wa kuamua haraka na kwa usahihi kwa faida ya Taasisi au shirika analoongoza.
6. **Mvumilivu:** Kiongozi lazima awe mvumilivu na mvumilivu kwa walio chini yake hata katika nyakati ngumu. Lazima awe na uwezo wa kuamua kwa usahihi na bila kuathiri taasisi anayoongoza.
7. **Uwajibikaji:** Kiongozi mzuri yuko tayari kujibu na kutoa maagizo na ushauri kwa wasaidizi wake juu ya maamuzi yaliyofanywa katika kutekeleza majukumu anuwai.
8. **Kuongoza kwa haki:** Kiongozi mzuri anapaswa kuwa wa kidemokrasia na anapaswa kuzingatia haki za binadamu na usawa. Kiongozi huteuliwa au kuchaguliwa kuwatumikia watu wengine,
    a. Hapaswi kubagua watu wengine.
    b. Anapaswa kufanya kazi kwa masilahi ya watu.
    c. Haipaswi kujiona kuwa muhimu kuliko wengine.

Mchakato wa kidemokrasia wa kumchagua Rais

Uchaguzi wa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania hufanyika kila baada ya miaka mitano. Mchakato wa kidemokrasia wa kumchagua Rais ni kama ifuatavyo.

1. Mgombea urais lazima ateuliwe na chama cha siasa kilichosajiliwa;
2. Lazima achukue fomu za uchaguzi wa rais, ajaze na azirudishe kwa wakati kwa Tume ya

Taifa ya Uchaguzi;

3. Tume ya taifa ya Uchaguzi inatangaza majina ya wale wanaostahiki kugombea kiti cha urais;
4. Mgombea anajinadi juu ya ilani ya uchaguzi na itikadi ya chama chake cha kisiasa wakati wa kampeni za uchaguzi;
5. Wapiga kura wanapiga kura zao kwa njia ya kura ya siri katika vituo vya kupigia kura. Vituo vya kupigia kura vilivyo katika maeneo yao;
6. Tume ya Kitaifa ya Uchaguzi inatangaza matokeo na mshindi wa uchaguzi;
7. Halafu, mshindi wa uchaguzi anakuwa Rais mteule; na
8. Rais mteule anapishwa na Jaji Mkuu wa Tanzania ili aweze kuanza kuwahudumia raia.

Sifa za mgombea urais

Zifuatazo ni sifa za mgombea urais katika Jamhuri ya Muungano wa Tanzania:

1. Lazima awe raia wa Tanzania kwa kuzaliwa;
2. Lazima awe na umri wa miaka 40 au zaidi;
3. Lazima awe ameteuliwa na chama cha siasa;
4. Lazima awe na sifa ya kuwa Mbunge au mjumbe wa Baraza la Wawakilishi; na
5. Haipaswi kamwe kutiwa hatiani kwa kosa la jinai kama vile ukwepaji wa kodi katika kipindi cha miaka mitano kabla ya tarehe ya uchaguzi.

Mchakato wa kidemokrasia wa kuchagua Wabunge nchini Tanzania

Utawala wa kidemokrasia unahitaji ushiriki wa raia katika kutawala nchi yao. Watanzania huchagua wawakilishi katika majimbo yao ambao wanawakilisha Bunge. Wawakilishi hao

wanaitwa Wabunge.

Wanachaguliwa kila baada ya miaka mitano chini ya usimamizi wa Tume ya Kitaifa ya Uchaguzi (NEC).

Mchakato wa kuchagua Wabunge umeelezewa hapa chini:

1. Kila mgombea hujaza fomu zilizokusanywa kutoka NEC baada ya kuteuliwa na chama cha siasa kilichosajiliwa;
2. Kila mgombea hufanya kampeni katika eneo bunge lake na anazungumza na watu juu ya itikadi na ilani ya uchaguzi ya chama chake;
3. Kila mgombea anateua mtu mmoja kuwa wakala wake katika kila kituo cha kupigia kura;
4. Matokeo ya kila mgombea hutangazwa baada ya kura kuhesabiwa na kuthibitishwa
5. Mshindi wa uchaguzi wa bunge ataaza kujitolea kwake kuwatumikia watu

Sifa za kugombea kiti cha ubunge

Mtu yeyote anayetarajia kugombea kiti cha ubunge lazima awe na sifa zifuatazo:

1. Lazima awe na akili timamu;
2. Lazima awe raia wa Tanzania ambaye ametimiza umri wa miaka 21;
3. Lazima awe na uwezo wa kusoma na kuandika kwa Kiswahili au Kiingereza;
4. Anapaswa kuteuliwa na chama cha siasa kilichosajiliwa; na
5. Haipaswi kamwe kutiwa hatiani kwa kosa la jinai linalohusiana na ukwepaji wa kodi Katika miaka mitano iliyopita kabla ya tarehe ya uchaguzi.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

DEMOKRASIA

Kanuni za utawala bora

Utawala bora unamaanisha kutumia nguvu za kisiasa kwa masilahi ya raia. Kanuni za utawala bora ni pamoja na

1. **Uwazi:** Uwazi unamaanisha kufanya mambo kwa njia ambayo inaruhusu watu wengine kuona ukweli kwa urahisi. Uwazi husaidia raia kupata habari kuhusu jinsi majukumu yanavyotekelezwa ili waweze kutathmini kiwango ambacho viongozi wao wanazingatia sheria na kanuni.
2. **Uwajibikaji:** Hii inamaanisha utayari wa kiongozi kutoa ufafanuzi wa kina kwa watu juu ya maamuzi au hatua zilizochukuliwa kutekeleza uchafu wake.
3. **Utawala wa Sheria:** Utawala wa sheria ni muhimu katika kuhakikisha haki za binadamu. Viongozi wanatakiwa kuzingatia au kufuata sheria za nchi fulani ili watu wafurahie haki zao. Watu wote wanapaswa kutendewa sawa mbele ya sheria.
4. **Ushiriki:** Kushiriki kunamaanisha kushirikisha kila mtu katika kufanya maamuzi ambayo yanaathiri masilahi yake. Ushiriki wa raia katika kufanya uamuzi unaweza kuwa wa moja kwa moja au kupitia mikutano ya hadhara au wawakilishi wao.
5. **Usawa:** Usawa inamaanisha matibabu sawa. Ni muhimu kuhakikisha haki za binadamu na kuepuka ubaguzi. Usawa unapatikana ikiwa kila mtu amepewa nafasi sawa ya kushiriki katika shughuli mbali mbali za kijamii.
6. **Haki za binadamu**: Haki ni kile mtu anastahili kama mwanadamu. Mifano ya haki ni haki ya kutekeleza au kufuata imani uliyopewa, haki ya kupata elimu bora, haki ya kuishi maisha mazuri, uhuru wa kukusanyika na uhuru wa kusema.
7. **Uadilifu:** Uadilifu ni pamoja na kuzingatia haki za binadamu, kuhakikisha kuwa masilahi ya kibinafsi hayazingatii masilahi ya umma na viongozi wanaotangaza utajiri wao kila

mwaka. Inajumuisha pia kutekeleza majukumu na majukumu kwa kuzingatia sheria, kanuni na taratibu, kutokuwa rushwa, kuwa mkweli na kuwa mtu mwenye bidii.

8. **Ufanisi:** Ukweli wa kutoa matokeo ambayo inahitajika. Fedha zinapotengwa kwa mradi fulani au huduma zinapaswa kutumika kwa kusudi hilo, na sio vinginevyo. Kwa kuongezea, utumiaji mzuri wa rasilimali za umma inamaanisha kutumia rasilimali chache kutoa matokeo mazuri katika jamii.
9. **Demokrasia:** Katika nchi ya kidemokrasia, viongozi wanazingatia kanuni za utawala bora na kukuza na kutekeleza demokrasia kwa kushirikisha raia katika shughuli za kiuchumi, kisiasa na kijamii. Kwa mfano, raia huchagua viongozi wao wakati wa uchaguzi huru na wa haki na hushiriki katika kufanya maamuzi.
10. **Kudhibiti nguvu:** Hii inajumuisha kudhibiti matumizi mabaya ya madaraka na viongozi. Inasaidia kuzuia vitendo vya rushwa au ubaguzi. Inajumuisha pia kudhibiti matumizi mabaya ya rasilimali za umma kama vile matumizi ya fedha na rasilimali zingine za umma kwa faida ya mtu mwenyewe.
11. **Upatanisho:** Viongozi wanatawaliwa na kanuni za utawala bora, huvumilia maoni tofauti na huwashawishi watu kufikia hitimisho au maamuzi yanayozingatia masilahi ya jamii. Kanuni za utawala bora ni

Umuhimu wa utawala bora katika jamii

Wakati kanuni za utawala bora zinazingatiwa,

i. serikali inafanya kazi kwa ufanisi, inafikia malengo yake na kutekeleza majukumu yao kama inavyotarajiwa.
ii. Inahakikisha kuwa kila mtu amepewa haki zake.

iii. Inafanya serikali kuwasikiliza raia wake kwa kufanya mipango mizuri na kushughulikia changamoto zinazowakabili.

iv. Jamii inayotumia utawala bora ina maendeleo endelevu.

v. Serikali inayozingatia kanuni za utawala bora huhakikisha kuwa rasilimali hazitumiwi vibaya.

Mgawanyo wa madaraka

Dhana ya mgawanyo wa madaraka inaonyesha jinsi demokrasia inahusiana na utawala bora.

Kuna nguzo kuu tatu za Serikali:

1. Serikali
2. Bunge na
3. Mahakama.

Kila nguzo ina kazi zake.

- Serikali ina jukumu la kutekeleza mipango,
- Bunge hutunga sheria na kusimamia utekelezaji wa shughuli za serikali
- Mahakama hutafsiri sheria na kuhakikisha haki kwa raia.

Serikali ina jukumu la kukuza utawala bora

Serikali yoyote inawajibika kukuza utawala bora katika ngazi zote za uongozi ili kufikia maendeleo endelevu. Serikali inayowajibika inakuza utawala bora kwa kufanya yafuatayo:

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

DEMOKRASIA

1. Inatanya katiba nzuri na sheria ambazo zinamruhusu kutekeleza majukumu yake.
2. Inapambana na ufisadi katika taasisi za serikali, mashirika ya umma na miradi ya maendeleo kwa nia ya kuhakikisha kuwa huduma bora na sawa zinatolewa kwa wote;
3. Inahakikisha kuwa rasilimali za kitaifa zinasambazwa sawa na kutumika kwa faida ya raia wote.
4. Inagawanya mamlaka ya Serikali kati ya nguzo tatu:
5. Inaanzisha taasisi za kulinda na kukuza haki za binadamu ili haki zisidhulumiwe;
6. Inaruhusu jamii, asasi za kiraia, mashirika ya kibinafsi na taasisi kushiriki katika kushughulikia changamoto kama vile rushwa;

Jibu maswali yafuatayo

Linganisha vitu vilivyo kwenye safu wima A na vitu sahihi kwenye safu wima B.

Andika barua ya jibu sahihi katika kitabu chako cha mazoezi.

Safu wima A	Safu wima B
1. Kanuni ya kidemokrasia ambayo kupitia watu wako huru kutoa maoni yao kwa uhuru	(a) Tume ya Uchaguzi wa taifa
2. Raia wako huru kujiunga na vyama vya siasa na kuchaguliwa kama viongozi	(b) kiongozi mzuri
3. Taasisi kwa uwajibikaji kwa kutangaza mshindi wa uchaguzi wa rais	(c) haki za binadamu
4. Anahudumia Watu waliochagua wawe au wawe	(d) uhuru wa kujieleza
	(e) uwazi na uwajibikaji
	(f) presence ya mfumo wa vyama vingi

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

DEMOKRASIA

4. Anahudumia Watu waliochagua yeye au yeye	(f) prosonco ya mfumo wa vyama vingi
5. Kila mtu ana haki ya kuishi na Elimu	(g) usawa

Chagua jibu sahihi kisha andika barua yake katika kitabu chako cha mazoezi.

1. Kiongozi aliyechaguliwa kidemokrasia ana sifa zifuatazo, isipokuwa

a. hufanya sheria
b. iko tayari kukosolewa
c. inaheshimu maoni ya wale waliomchagua
d. hutumikia watu wote

2. Ifuatayo ni faida ya mfumo wa vyama vingi:

a. inagawanya raia kwa njia ya kiitikadi
b. vyama vya siasa vinaweza kuteua mgombea ambaye anaweza asichaguliwe na raia
c. raia wana haki ya kujiunga na vyama vya siasa vya hiari yao
d. vyama vyote hupata ruzuku kutoka kwa serikali

3. Zifuatazo ni haki za binadamu, isipokuwa .

a. kuishi popote bila kusumbuliwa
b. elimu
c. kampeni za uchaguzi
d. uhuru wa kuwa na familia

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

DEMOKRASIA

4. Moja ya yafuatayo ni sehemu ya utaratibu wa kumchagua Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania:

a. kuteuliwa na watu wa eneo bunge lake
b. kupendekezwa na marafiki zake
c. kuteuliwa na chama chake cha kisiasa
d. kuteuliwa na Bunge

5. Uvumilivu wa kisiasa ni moja ya kanuni za demokrasia, kwani

a. inawapa watu ushindi wa uchaguzi bila kampeni zao
b. inasaidia kuwanyamazisha wale ambao wameshindwa
c. inaleta maelewano kati ya vikundi vinavyopingana
d. huwafurahisha wafadhili

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na ya uwongo kwa ya uwongo. Andika majibu kwenye kitabu chako cha mazoezi.

6. Demokrasia ni utawala wa watu na watawala watawala kupitia ridhaa ya watu.
7. Wabunge wa Zambia wanachaguliwa na vyama vyao kabla ya uchaguzi mkuu.
8. Kiongozi mzuri hupokea maagizo kutoka juu na kuyatekeleza bila kuwashirikisha watu wanaohusika.
9. Katika jamii ya kidemokrasia, wachache pia wanaheshimiwa.
10. Baada ya Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kuchaguliwa, anaapishwa na Bunge.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUWAJALI WENGINE

Kuwajali wengine ni pamoja na kuongeza mawasiliano mazuri kati ya mtu mmoja na mwingine na kusaidia wengine kuepuka tabia hatari.

Tabia hatari inaweza kuonekana katika vitendo ambavyo vinatuathiri na kusababisha shida za kiafya, kijamii na kiuchumi. Tabia hatari ina athari mbaya kwa jamii na inaweza kusababisha ukosefu wa usalama kwa watu na mali zao.

Tabia hatari kama vile

- unywaji pombe kupita kiasi,
- matumizi ya dawa za kulevya na kuuza,
- vitendo vya ngono visivyo salama
- wizi,
- ugomvi,
- ubaguzi na
- migogoro ya kifamilia

Athari za tabia hatari

Baadhi ya athari za tabia hatari ni pamoja na:

1. Mtu anayehusika na utumiaji wa dawa za kulevya, vitendo vya ngono visivyo salama, unywaji pombe kupita kiasi na ujambazi anaweza kufa au kuambukizwa ugonjwa;
2. Mtu anayekunywa pombe nyingi anaweza kusababisha huzuni ya familia au kupoteza mali ya familia kwa sababu anaweza kuuza mali hiyo ili kupata pesa za kununua pombe;
3. Mtumiaji wa dawa za kulevya anaweza kupoteza marafiki na heshima kutoka kwa

wanafamilia na jamii

Kutoa kipaumbele kwa watu wenye mahitaji maalum katika utoaji wa huduma

Katika kutoa huduma za kijamii, kipaumbele cha kwanza kinapaswa kutolewa kwa watu wenye mahitaji maalum. Kufanya hivyo kunaonyesha tunawajali, tunawathamini na tunawaheshimu.

- Watu wenye mahitaji maalum ni pamoja na wazee, watoto, walemavu, wagonjwa, wajawazito
- Watu wenye mahitaji maalum wapewe kipaumbele ili waweze kupata huduma wanazotaka.
- Tunapokuwa kwenye foleni, tunahitaji kutoa kipaumbele kwa watu wenye mahitaji maalum ili wahudumiwe kabla ya sisi.

Ushauri nasaha

Ushauri nasaha ni mazungumzo yanayoongozwa na mtaalam au mshauri mwenye uzoefu katika kutoa ushauri na mwelekeo kwa mtu binafsi au kikundi cha watu wenye shida au changamoto katika maisha yao.

Chumba maalum cha utulivu ni muhimu kwa kutoa huduma ya ushauri nasaha vizuri.

Umuhimu wa kutoa huduma za ushauri nasaha

Zifuatazo ni sababu za kutoa huduma za ushauri nasaha kwa watu:

1. Huduma za ushauri zinamuwezesha mtu kutambua uwezo wake na kuwa na mwelekeo

wa kibinafsi;

2. Husaidia kujua maendeleo binafsi;
3. Ushauri unawawezesha watu kubadilisha tabia zao ili wakubalike na jamii;
4. Husaidia watu kuwa na mwelekeo wa kitaaluma ambao huongeza mchakato wao wa kujifunza;
5. Huduma za ushauri zinasaidia watu kuwa na mtazamo mzuri wanapokabiliwa na changamoto mbali mbali za maisha; na
6. Husaidia watu kuishi kwa amani na watu kutoka tamaduni zingine.

Huduma za ushauri nasaha Katika kutatua shida za kitaaluma

Katika mazingira ya kujifunzia, kunaweza kuwa na shida tofauti za kielimu zinazowakabili wanafunzi katika mchakato wao wa kujifunza. Ushauri unahitajika ili kuwasaidia wanafunzi kushughulikia shida hizo. Yafuatayo ni ugumu wa masomo ambao unaweza kusababisha mtu kutafuta huduma za ushauri:

Kufeli mitihani: Huduma ya ushauri inahitajika ili kukuza tumaini na ujasiri kwa wanafunzi walio na kiwango duni cha masomo au mitihani ili waweze kufanya vizuri.

Ukosefu wa mbinu nzuri za kujifunza: Huduma ya ushauri inapewa wanafunzi ili waweze kupanga mchakato wao wa kujifunza. Mwanafunzi ambaye amepewa huduma ya ushauri anaweza kuwa na ratiba ya kusoma.

Ukosefu wa mahitaji muhimu ya shule: Wazazi wengine au walezi hawawezi kutoa mahitaji yote kwa watoto wao kwa sababu ni masikini. Wanafunzi ambao hutoka kwa familia kama hizo wanahitaji huduma za ushauri na kutiwa moyo juu ya jinsi ya kuendelea na masomo yao.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUWAJALI WENGINE

Hofu ya mtihani: Wakati mwingine wanafunzi wanaweza kuogopa mitihani na hata kuugua homa, ushauri unaweza kuwasaidia kujiamini na kufanya mitihani.

Masuala mtambuka Haya ni masuala ambayo yanagusa maeneo mengi kama vile utumiaji mbaya wa dawa za kulevya, rushwa, VVU / UKIMWI na utandawazi. Masuala haya yana athari mbaya kwa wanafunzi. Kwa hivyo, huduma za ushauri zinasaidia katika kuwafanya wajenge ujasiri na kujua jinsi ya kuepukana na shida hizo.

Changamoto katika mawasiliano: Mawasiliano, ambayo ni, kushiriki habari, inakua kwa kasi na inaenea ulimwenguni kote kwa njia ambayo ulimwengu sasa unaonekana kama kijiji kimoja. Kwa hivyo, ushauri unaweza kusaidia wanafunzi kutumia njia za mawasiliano kama vile simu za mkononi.

Ukosefu wa kujiamini: Ushauri nasaha husaidia wanafunzi kujenga kujiamini na uwezo wa kufanya maamuzi juu ya jinsi ya kushughulikia changamoto katika mazingira yao. Kwa mfano, mtu anaweza kuepuka shinikizo la rika kwa kutoshiriki katika uasherati au kuvuta bangi.

Zoezi

Chagua jibu sahihi

1. Je! Ni ipi kati ya zifuatazo ni aina ya tabia hatari?

a. kufanya kazi kwa bidii
b. kushiriki katika shughuli za michezo
c. kuzunguka usiku wa manane

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUWAJALI WENGINE

d. kula na kuimba

2. Je! Ni yapi kati ya yafuatayo ni matokeo ya tabia hatari?

a. matatizo ya kiafya
b. kushirikiana na marafiki katika kufanya shughuli za kijamii
c. kuheshimiwa na wengine
d. kufanya kazi kwa ufanisi

3. Je! Ni yupi kati ya yafuatayo ni kundi la watu ambao wanapaswa kupewa kipaumbele cha kwanza katika maeneo ambayo huduma za kijamii zinatolewa?

a. viongozi wa dini, washauri na wazee
b. wagonjwa, watoto, wajawazito na walemavu
c. watoto, vijana, wagonjwa na wazee
d. viongozi, watoto na waalimu

4. Vitendo vifuatavyo vinaonyesha usawa, isipokuwa_•

a. kupiga kura na kupigiwa kura
b. kushiriki katika kufanya maamuzi
c. kupewa kipaumbele cha kwanza katika kupata huduma za kijamii
d. kushiriki katika majadiliano

5. Tunaweza kusaidia marafiki wetu kuacha kuhatarisha maisha yao kwa:

a. kuwa mfano mzuri kwao

a. matatizo ya kiafya

b. kushirikiana na marafiki katika kufanya shughuli za kijamii

c. kuheshimiwa na wengine

d. kufanya kazi kwa ufanisi

3. Je! Ni yupi kati ya yafuatayo ni kundi la watu ambao wanapaswa kupewa kipaumbele cha kwanza katika maeneo ambayo huduma za kijamii zinatolewa?

a. viongozi wa dini, washauri na wazee

b. wagonjwa, watoto, wajawazito na walemavu

c. watoto, vijana, wagonjwa na wazee

d. viongozi, watoto na waalimu

4. Vitendo vifuatavyo vinaonyesha usawa, isipokuwa:

a. kupiga kura na kupigiwa kura

b. kushiriki katika kufanya maamuzi

c. kupewa kipaumbele cha kwanza katika kupata huduma za kijamii

d. kushiriki katika majadiliano

5. Tunaweza kusaidia marafiki wetu kuacha kuhatarisha maisha yao kwa:

a. kuwa mfano mzuri kwao

b. kuwaacha waendelee na uzembe wa tbair

c. kusifia tabia zao mbaya

d. invoMng katika matumizi mabaya ya dawa za kulevya

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUIFADHI MAZINGIRA

Mazingira ni kila kitu kinachopatikana katika maeneo tunayokaa

Changamoto zinazoikabili jamii Katika kuhifadhi mazingira

Changamoto ni pamoja na zifuatazo:

1. **Umaskini:** umasikini husababisha watu kushiriki katika shughuli mbalimbali ambazo husababisha uharibifu wa mazingira. Mifano ya shughuli kama hizo ni kukata miti kwa ajili ya mkaa na kuni, uwindaji haramu wa wanyama, kuanzisha makazi yasiyopangwa
2. **Kutozingatia elimu ya mazingira**: Kutozingatia elimu ya mazingira Katika kufanya shughuli kama vile uchimbaji madini, ufugaji na kilimo husababisha ukataji miti na mmomonyoko wa udongo. Hizi huathiri mazingira na viumbe hai.
3. **Gharama kubwa za nishati mbadala:** Gharama kubwa za nishati mbadala kama vile nishati ya jua, nishati ya upepo na gesi asilia husababisha jamii kutegemea sana matumizi ya mkaa na kuni
4. **Makazi yasiyopangwa:** Katika maeneo mengine ya mijini nyumba au majengo hujengwa bila mipango yoyote. Maeneo ya maskwota hayana miundombinu mzuri ya uchukuzi ambayo ingerahisisha ukusanyaji wa takataka kutoka maeneo hayo. Hii inasababisha uchafuzi wa maji na kuenea kwa magonjwa ya janga kama vile kipindupindu na bilharzia.
5. **Miundombinu Mibovu:** Mifumo ya maji taka isiyofaa na iliyochakaa inaweza kusababisha taka kuenea mahali pengine, kuchafua mazingira na kusababisha mlipuko wa magonjwa ya janga.
6. **Ukosefu wa Ushirikishwaji wa wadau:** Viongozi wengine hawahusishi wanajamii katika kutathmini mipango na mikakati ya uhifadhi wa mazingira. Hali hii huwafanya wanajamii

kuhisi kwamba wametengwa na kwa hivyo wanashindwa kuona umuhimu wa kushiriki katika utunzaji wa mazingira.

Umuhimu wa miti ya asili na iliyopandwa kwa mazingira yetu

Mazingira yetu hutupatia mahitaji yetu yote, pamoja na

- Ni vyanzo vya chakula, maji na mbao
- Miti ni makazi ya vitu vingi kama vile viumbe kama wanyama, ndege na wadudu.
- Uhifadhi vyanzo vya maji kama vile mito na chemchemi za maji.
- Miti pia ni chanzo cha mvua na hewa safi.

Sheria ya ulinzi wa mazingira

Tanzania ina Sheria ya Usimamizi wa Mazingira, ambayo ilitungwa mnamo 2004. Sheria hii ilibadilisha Sheria ya Usimamizi wa Mazingira ya 1983.

- Sheria inasema kwamba kila mtu ana haki ya kuishi katika mazingira safi, salama na yenye afya.
- Sheria inawapa raia haki ya kutembelea sehemu mbalimbali za mazingira kwa ajili ya burudani, elimu, afya, kiroho, kitamaduni na kiuchumi.
- kila mtu anaweza kuchukua hatua za kisheria dhidi ya mtu yeyote ambaye anaweza kusababisha uharibifu wa mazingira.
- Sheria inasema kwamba kila mtu ana haki na wajibu wa kulinda na kuendeleza mazingira na kuijulisha mamlaka husika juu ya shughuli yoyote inayoweza kuathiri mazingira.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUIFADHI MAZINGIRA

- Sheria inaelekeza kuanzishwa kwa kamati za kudumu za mazingira katika vijiji, vijiji, kata na maeneo ya mijini.

Utekelezaji wa sheria ya ulinzi wa mazingira

Kila raia analazimika kutii sheria. Ifuatayo ni mifano ya vifungu vya sheria na kanuni ambazo hutumiwa kulinda mazingira:

1. Ni marufuku kuacha takataka katika maeneo yaliyokatazwa kama nyumba, maeneo ya biashara na mitaro au kando ya barabara;
2. Malori yanayobeba taka ni marufuku kutupa na kueneza taka kando ya barabara.
3. Hakuna mtu anayeruhusiwa kufanya biashara ya aina yoyote katika maeneo ambayo hayajatengwa kwa shughuli hiyo;
4. Ni marufuku kutupa taka, kuoga, kufua nguo au vifaa safi na kufanya shughuli za kilimo na mifugo katika vyanzo vya maji; na
5. Sheria ambayo inakataza utengenezaji, usambazaji, uingizaji na utumiaji wa mifuko ya plastiki ilianza kutumika mnamo 1s Juni 2019. Mifuko hiyo ilichangia sana uchafuzi wa mazingira.

Zoezi

Linganisha vitu vilivyo kwenye safu wima A na vitu sahihi kwenye safu wima B.

Safu wima A	Safu wima B
1. Gharama kubwa za nishati inayoweza	a. mmomonyoko wa udongo

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUIFADHI MAZINGIRA

2021

Linganisha vitu vilivyo kwenye safu wima A na vitu sahihi kwenye safu wima B.

Safu wima A	Safu wima B
1. Gharama kubwa za nishati inayoweza kurejelewa kama nishati ya jua na nishati ya upepo	a. mmomonyoko wa udongo
2. Presonco ya mfumo duni wa sowago	b. uwindaji haramu
3. Uvuvi wa baruti	c. incroaso kwa kiasi cha dioksidi kaboni
4. Idadi kubwa ya vifaa vya mafuta kama vile magari	d. mvua kubwa
5. Kulisha mifugo	e. kutoweka kwa misitu
	f. milipuko ya kipindupindu
	g. uhaba wa samaki

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo kwa taarifa ya uwongo.

1. Ukataji wa miti umeathiri vibaya mazingira ya nchi yetu.
2. Uhifadhi wa mazingira ni muhimu sana na ni vikundi vya rika tu wanaopaswa kuifanya iwe endelevu.
3. Miti inasaidia uhifadhi wa vyanzo vya maji.
4. Kusindika taka katika malighafi kama vile chuma chakavu na mifuko ya plastiki ni moja ya mikakati ya kukuza uhifadhi wa mazingira.

Elimu ya uhifadhi wa mazingira inapaswa kuwa ajenda ya kudumu katika jamii, serikali na vile vile kwenye mikutano ya kisiasa na kidini na vikao.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUWA NA UHUSIANO MZURI NA WENGINE

Kukuza uhusiano mzuri na marafiki wako

Uhusiano mzuri huanzishwa wakati watu wanapotamani na kuamua kuishi kwa usawa na wengine. Baadhi ya viashiria vya uwepo wa uhusiano mzuri katika jamii ni pamoja na kula, kusoma na kucheza pamoja kwa amani na pia kusaidiana wakati wa shida na raha.

Jinsi ya kujenga uhusiano mzuri na rafiki yako

Watu wanashauriwa kufanya vitu mbalimbali ili kujenga uhusiano mzuri na wengine. Vitu vile ni pamoja na

- Kufanya kazi pamoja,
- Kuonyesha upendo kwa kila mmoja,
- Kutoa msaada kwa wengine wakati wa shida na raha,
- Kukubali au kuvumilia maoni ya watu wengine,
- Kuaminiana na kutunza siri za kila mmoja.

Zoezi

Jibu maswali yafuatayo.

1. Taja vitendo vinavyoendeleza urafiki mzuri.
2. Orodhesha matukio manne ambayo yanahitaji ushiriki mkubwa katika jamii,
3. Utatumia njia gani kusuluhisha mizozo kati ya wenzako?
4. Je! Ni sababu gani zinazoathiri uhusiano mzuri kati ya marafiki?

Chagua jibu sahihi kisha andika barua yake katika kitabu chako cha mazoezi.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUWA NA UHUSIANO MZURI NA WENGINE

5. Je! Ni ipi kati ya yafuatayo inayoonyesha kuwa watu fulani ni marafiki wazuri?

a. kuishi katika eneo moja
b. kwenda shule pamoja
c. tabia nzuri na upendo
d. kulala pamoja

6. Tunapaswa kufanya nini ili kujenga uhusiano mzuri na marafiki zetu?

a. kufanya vitendo vya udanganyifu
b. kuepuka utovu wa nidhamu
c. kuanzisha mzozo
d. *la* kusikiliza wengine

7. Je! Ni yapi kati ya vitendo vifuatavyo vinaleta maelewano kwa jamii?

a. kushirikiana katika wakati mgumu na wa furaha
b. kuweka mipaka ya urafiki
c. kuweka mikakati ya kazi
d. kuwanyanyapaa walemavu

8. Je! Utamsaidiaje mwanafunzi mwenzako ambaye kila wakati anagombana na marafiki wako?

a. kwa kumripoti kwa mwalimu wa darasa
b. kwa kuwashirikisha wanafunzi wengine katika kumshauri

KUWA NA UHUSIANO MZURI NA WENGINE

b. kuweka mipaka ya urafiki

c. kuweka mikakati ya kazi

d. kuwanyanyapaa walemavu

8. Je! Utamsaidiaje mwanafunzi mwenzako ambaye kila wakati anagombana na marafiki wako?

a. kwa kumripoti kwa mwalimu wa darasa

b. kwa kuwashirikisha wanafunzi wengine katika kumshauri

c. kwa kujiweka mbali naye

d. kwa kumripoti kwa wazazi wake

9. Zifuatazo ni faida za kujenga uhusiano mzuri na watu wengine katika jamii, isipokuwa

a. kudumisha umoja na amani

b. kutatua shida za kifamilia

c. kuzuia magonjwa ya kuambukiza

d. kushiriki katika shughuli za pamoja

ndika ukweli juu ya ukweli na ukweli wa uwongo wa ngazi ya uwongo.

10. Kutozingatia shida za wengine huharibu urafiki.

11. Kushiriki katika shughuli za michezo husaidia kutatua mizozo.

12. Sherehe ni shughuli ya kijamii ambayo inakuza upendo.

13. Urafiki mzuri unamaanisha kumshauri mwenzako kuwa mhalifu.

14. Kushiriki katika mikutano ya kidini kunazuia ujenzi wa uhusiano mzuri na watu wengine.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUWAJIBIKA NA KULINDA RASILIMALI ZA UMMA

Jukumu la jamii katika maendeleo ya kitaifa

- Maendeleo ya familia yoyote, jamii na taifa ni matokeo ya bidii. Wanajamii lazima wafanye kazi kwa bidii ili kutambua maendeleo ya familia, jamii na taifa.
- Wanajamii wanapaswa kutii sheria, kulinda rasilimali za umma na kuhakikisha usalama wa kitaifa.

Sifa za mtu aliyeelimika

Elimu humwezesha mtu kupata maarifa na ujuzi ili aweze kukabiliana na changamoto zinazotokea mara kwa mara katika jamii husika. Changamoto hizi zinaweza kuwa za kijamii, kisiasa na kiuchumi kwa asili.

Zifuatazo ni sifa za mtu aliyesoma ambaye hutumia elimu yake kwa maendeleo ya jamii na taifa lake:

a. **Uadilifu:** Mtu msomi lazima azingatie kanuni za maadili ambazo zinamsaidia kukubaliwa na wanajamii wengine.
b. **Anafanya utafiti:** Mtu aliyeelimika hutumia ushahidi wa utafiti kufanya maamuzi na kutatua shida zinazotokea katika jamii yake.
c. **Ubunifu:** Mtu msomi hutumia talanta zake kupata mawazo na mbinu mpya za kutatua shida na kuunda fursa mpya.
d. **Kujitambua na kujiamini:** mtu aliyeelimika huwa anajitegemea, kujiamini na kujishughulisha. Sifa hizi humsaidia kushiriki kwa ujasiri katika shughuli mbalimbali katika viwango mbalimbali.
e. **Hutii sheria:** Mtu mwenye elimu hutii sheria kwa faida yake mwenyewe na kwa faida ya

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUWAJIBIKA NA KULINDA RASILIMALI ZA UMMA

jamii yake. Hii inamsaidia kushiriki kwa amani katika shughuli anuwai za kijamii, kisiasa na kiuchumi

Vitendo vya kudumisha usalama wa taifa

Vitendo vifuatavyo vinakuza amani na usalama katika nchi:

1. **Utawala bora:** Viongozi wanawashirikisha raia katika kufanya uamuzi na kutoa haki sawa kwa wote bila kuzingatia kiwango cha kipato cha mtu, jinsia, dini, rangi, kabila au nafasi. Ukosefu wa utawala bora kunaweza kusababisha mgomo na maandamano.
2. **Ushirikiano:** Jamii inapaswa kushirikiana na mamlaka za serikali za mitaa na serikali kuu katika kudumisha amani na usalama ndani ya nchi. Ukosefu wa ushirikiano unaweza kuhatarisha maisha ya watu na mali zao.
3. **Kuheshimu haki za binadamu:** Katika ngazi zote za serikali, viongozi wanawajibika kuhakikisha kuwa haki za kila raia hazikiukiwi. Ukiukaji wa haki za binadamu unaweza kuonekana wakati raia wananyimwa haki zao za kimsingi.
4. **Matumizi mazuri ya rasilimali za umma:** Ubadhirifu hutokea wakati viongozi wengine wanapotumia vibaya madaraka yao, haswa kwa kutumia fedha na rasilimali za umma kwa masilahi yao, na kuzuia utekelezaji wa miradi na shughuli za maendeleo ya jamii.
5. **Fursa za kuajiriwa na kujiajiri:** Kila mtu anayeweza kufanya kazi apewe fursa ili aweze kujiajiri au kujiajiri ili kudumisha maisha yake. Ukosefu wa fursa za ajira kunaweza kuhatarisha amani na usalama, na hivyo kutishia ustawi wa watu na mali zao.
6. **Elimu bora:** Elimu bora inapaswa kutoa msingi ambao maadili yamejengwa kati ya wahitimu. Hii ni muhimu kwao kwa sababu inatoa uamuzi mzuri katika kuepusha tabia hatari kama vile utumiaji wa dawa za kulevya, wizi na ujambazi.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUWAJIBIKA NA KULINDA RASILIMALI ZA UMMA

7. **Michezo:** Kupitia michezo, watu wanafahamiana na kukuza hali ya umoja na ushirikiano. Kushiriki katika michezo na michezo husaidia watu kuboresha afya zao. Michezo na chanzo ni ajira

Njia za kulinda rasilimali za umma

Kila raia ana jukumu la kulinda rasilimali za umma. Rasilimali za umma zinapaswa kulindwa na kutumiwa kwa faida ya kizazi cha sasa na kijacho.

Zifuatazo ni njia za kusimamia rasilimali za umma.

1. **Kutoa elimu kwa kulinda rasilimali za umma:** Jamii inapaswa kuelimishwa juu ya umuhimu wa maliasili na njia sahihi za kuzilinda na kuzisimamia.
2. **Kutunga sheria za kulinda rasilimali za umma:** Sheria zinalenga kusimamia na kuboresha wingi na ubora wa rasilimali na kudhibiti matumizi yao kwa faida ya kizazi cha sasa na kijacho.
3. **Kuendeleza mikakati ya kulinda rasilimali za umma:** Uwepo wa mikakati ambayo inajulikana kwa raia huathiri ulinzi wa rasilimali hizo. Kukosekana kwa mikakati hiyo kunasababisha matumizi mabaya ya rasilimali kupitia kufanya shughuli haramu kama ujangili, ukataji miti na kuanza moto wa misitu.
4. **Kukuza uzalendo katika kusimamia rasilimali za umma:** Uzalendo maana yake ni kuipenda nchi yako na nia ya kuitetea. Kila mtu anapaswa kuwa mzalendo na kulinda rasilimali zetu ili kuhakikisha kuwa rasilimali za umma zinatumika kwa maendeleo ya kitaifa.

Vitendo vinavyoonyesha matumizi mabaya ya rasilimali za umma

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUWAJIBIKA NA KULINDA RASILIMALI ZA UMMA

Vitendo vinavyoonyesha matumizi mabaya ya rasilimali za umma

Matumizi mabaya ya rasilimali za umma inahusu viongozi wa serikali na tabia nyingine ya wanajamii ya p mali ya umma, na hivyo kutumia mali hiyo vibaya. Zifuatazo ni vitendo vinavyoonyesha matumizi mabaya ya rasilimali za umma:

1. **Kupuuza rasilimali za umma:** Rasilimali za umma ni vitu vyote ambavyo vinamilikiwa na jamii au taifa. Viongozi wengine wa serikali hutumia rasilimali za umma kama vile magari au majengo kwa faida yao
2. **Rushwa:** Watu wanadai na kutoa rushwa ili kupata huduma kama vile huduma ya afya, ajira na zabuni. Watu kama hao hutumia vibaya rasilimali za umma. Tabia hii inasababisha serikali kupoteza mapato,
3. **Udanganyifu:** Udanganyifu unatokea wakati viongozi wa umma au watumishi wanapotumia vibaya pesa ambazo zimetengwa kutekeleza miradi ya maendeleo, kwa mfano kwa kupanga bei kubwa za bidhaa ili kupata pesa kutoka kwa wauzaji. Udanganyifu unasababisha utekelezaji duni wa miradi ya maendeleo.
4. **Mikataba ya ulaghai:** Viongozi wengine wa serikali husaini mikataba ambayo haina faida kwa raia na taifa lao. Kwa mfano, mikataba ya ulaghai imesainiwa katika eneo la utafutaji wa rasilimali ya madini, utafutaji wa rasilimali ya misitu, umiliki wa kukodisha ardhi, vitalu vya uwindaji na mengine mengi.
5. **Matumizi mabaya ya madaraka** Viongozi wengine wa serikali au wafanyikazi wa umma hutumia nyadhifa zao kwa faida yao. Kwa mfano, baadhi yao huuza dawa za kibinafsi za dawa ambazo zinapaswa kutolewa kwa hospitali za umma.

Njia za kuzuia matumizi mabaya ya rasilimali za umma

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUWAJIBIKA NA KULINDA RASILIMALI ZA UMMA

Njia za kuzuia matumizi mabaya ya rasilimali za umma

Rasilimali lazima zilindwe kwa maendeleo endelevu ya taifa letu. Zifuatazo ni njia za kupambana na matumizi mabaya ya rasilimali za umma:

1. Kutoa elimu kwa wingi juu ya utumiaji sahihi wa rasilimali za umma kupitia media na mitandao ya kijamii
2. Kufuata sheria na kanuni zinazohusiana na matumizi sahihi ya rasilimali za umma.
3. Kuripoti kwa polisi au idara maalum chochote kinachoonyesha matumizi mabaya ya rasilimali za umma;
4. Kutunga sera za kukuza mpango endelevu wa rasilimali za umma;
5. Kuepuka uharibifu wa mazingira ili kulinda rasilimali kama vile misitu, madini, mbuga za kitaifa na hifadhi za wanyama; na
6. Kupambana na ufisadi na vitendo vya ulaghai vya wafanyikazi wa umma na viongozi wa serikali ambao wana jukumu la kusimamia rasilimali za umma.

Kushiriki katika shughuli za maendeleo

Raia wanatarajiwa kutumia talanta na uwezo wao kuanzisha shughuli mpya za maendeleo. Zifuatazo ni baadhi ya shughuli kama hizi:

1. Uzalishaji wa chakula na mazao ya biashara kama mboga, matunda na nafaka,
2. Ufugaji, kwa mfano kufuga wanyama na ndege kama ng'ombe, mbuzi, kondoo, kuku na bata;
3. Uvuvi katika mabwawa, maziwa na Bahari ya Hindi;
4. Uchimbaji wa madini kama dhahabu, almasi, Tanzanite, chuma, bati na chaki;

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUWAJIBIKA NA KULINDA RASILIMALI ZA UMMA

5. Biashara ya ndani na nje
6. Shughuli za viwandani kama usindikaji wa malighafi.

Chagua jibu sahihi kisha andika herufi yake katika daftari la mazoezi.

1. Kwa nini tunahitaji kutunza rasilimali za umma?

a. kuzihifadhi kwa maslahi ya kizazi cha sasa na kijacho
b. kuwezesha upatikanaji wao kwa matumizi ya sasa tu
c. kulinda rasilimali zetu kutokana na unyonyaji wa kigeni
d. kufaidi wawekezaji

2. Je! Ni ipi kati ya zifuatazo ni njia ya kulinda rasilimali za umma?

a. kuuza bidhaa ili kupata fedha za kigeni
b. kutoa elimu kwa wingi juu ya umuhimu wa kulinda rasilimali zetu
c. kuzisambaza kwa jamii
d. kuwazuia kutumiwa kabisa

3. Ni vitendo gani vinaonyesha matumizi mabaya ya rasilimali za umma?

a. kuzitumia kwa faida ya raia wote
b. kuwabinafsisha bila mpangilio kwa wageni
c. kushirikisha jamii katika kuzilinda
d. kuzuia ujangili na uwindaji haramu wa wanyama pori

4. Ni yapi kati ya yafuatayo sio kitendo cha kulinda taifa letu?

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUWAJIBIKA NA KULINDA RASILIMALI ZA UMMA

a. kuuza bidhaa ili kupata fedha za kigeni

b. kutoa elimu kwa wingi juu ya umuhimu wa kulinda rasilimali zetu

c. kuzisambaza kwa jamii

d. kuwazuia kutumiwa kabisa

3. Ni vitendo gani vinaonyesha matumizi mabaya ya rasilimali za umma?

a. kuzitumia kwa faida ya raia wote

b. kuwabinafsisha bila mpangilio kwa wageni

c. kushirikisha jamii katika kuzilinda

d. kuzuia ujangili na uwindaji haramu wa wanyama pori

4. Ni yapi kati ya yafuatayo sio kitendo cha kulinda taifa letu?

a. kuripoti uhalifu

b. kulinda mipaka ya kitaifa

c. kutoa habari kwa wahalifu juu ya rasilimali zetu

d. kutekeleza sheria na kulinda rasilimali

Andika Kweli au sikweli

11. Njia moja ya kupambana na matumizi mabaya ya rasilimali za umma ni kutoa elimu.
12. Tunalinda rasilimali za umma kwa masilahi ya nchi yetu.
13. Watu wote wenye elimu wamejitolea kwa maendeleo ya kitaifa
14. Kila mtu anayeweza kufanya kazi anapaswa kuajiriwa.
15. Kupokea na kutoa pesa ili kupata vitu sawa ni ulaghai.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA MAJUKUMU

Uongozi

Kiongozi ni mtu anayesimamia wengine kufikia malengo ambayo yamewekwa pia huonyesha njia ambayo watu wengine wanapaswa kufuata.

- Katika familia, wazazi ndio viongozi wakuu ambao majukumu yao ni kulea na kuongoza watoto kwa kuhakikisha kuwa familia inakua na mtazamo wa pamoja kwa kusudi la kufikia malengo ya familia.

Majukumu ya familia

Kila mwanafamilia lazima achukue jukumu lake kama mzazi au mtoto.

Wajibu wa wazazi au walezi

baba na mama wana hadhi sawa ya uongozi, ingawa majukumu yao yanaweza kutofautiana kidogo. Kwa ujumla, wazazi au walezi wana majukumu yafuatayo:

1. **Kuelimisha:** Wazazi au walezi ni mwalimu wa kwanza katika maisha ya watoto wao. Anawafundisha watoto njia bora za kushinda changamoto zinazowakabili wanapokua.
2. **Kulinda familia:** Wazazi au walezi wanawajibika kuhakikisha kuwa wanafamilia hawaishi katika hali ya hofu. Wazazi au walezi wanapaswa kujua mazingira hatarishi ambayo yanaweza kuumiza, kudhalilisha au kusababisha madhara kwa watoto.
3. **Utoaji wa huduma:** Jukumu la wazazi au walezi ni kuhakikisha kuwa wanafamilia wanakidhi mahitaji yao kama chakula, malazi, huduma ya afya na elimu.
4. **Kufariji familia:** Wazazi au walezi wanahakikisha wanafamilia wanafurahi hata wakati hali ngumu zinatokea. Kupitia tabia zao, wazazi au walezi huwahamasisha wanafamilia

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA MAJUKUMU

kufuata na kufikia ndoto zao.

Wajibu wa watoto

Watoto wanalelewa chini ya wazazi wa walezi. Yafuatayo ni majukumu makuu ya watoto katika familia.

1. **Heshima na nidhamu:** Moja la jukumu kuu la watoto ni kuwaheshimu wazazi au walezi wao, kwa mila na desturi zetu, kwa mfano, haikubaliki watoto kugombana na wazazi wao kwa sababu yoyote ile.
2. **Kujifunza:** Watoto wanapaswa kujifunza kutoka kwa wazazi au walezi wao kwa kuwasikiliza na kufanya kile wanachoambiwa wafanye.
3. **Kuwajibika:** Watoto wanapaswa kushiriki katika kazi bila kulalamika. Lazima wasome kwa bidii, wakubali makosa yao na vile vile kuishi kama wanavyotarajiwa na jamii.

Sababu zinazoathiri mabadiliko ya majukumu ya familia

Sababu zinazoathiri mabadiliko ya majukumu ya familia ni:

1. **Mila na desturi:** Mgawanyo wa majukumu katika familia unaweza kuathiriwa na mila na desturi za jamii fulani. Kwa mfano, katika jamii zingine, mwanamume haruhusiwi kupika au kumpeleka mtoto kliniki.
2. **Migogoro ya kifamilia:** Wakati mwingine wanafamilia wana kutokuelewana. Kwa mfano, mzazi anaweza kugombana na mtoto au wazazi wanaweza kugombana na kusababisha familia kusambaratika. Ikiwa hii itatokea, inaweza kubadilisha jukumu la mwanachama fulani wa familia.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA MAJUKUMU

3. Ugonjwa au kifo: Wakati mzazi mmoja au mlezi anapokufa au anashindwa kutimiza majukumu yake kwa sababu ya kuwa mgonjwa, hali hii inaathiri kutimiza majukumu ya kifamilia.
4. Elimu: Elimu huathiri mitazamo ya watu kuhusu kazi. Kwa mfano, zamani wanawake tu ndio walihudumu kama wahudumu wa ofisi, wakaribishaji au makatibu. Walakini, wanaume wengi hufanya kazi kama hizi siku hizi.
5. Sera: Kuna sera mbalimbali za kitaifa zinazotekelezwa na Mashirika Yasiyo ya Kiserikali (NGOs). Kwa njia moja au nyingine, sera kama hizi zinaathiri mitazamo ya watu kufanya kazi na usawa katika familia.
6. Majanga: Wakati matukio mabaya kama vile vita, mafuriko, matetemeko ya ardhi na ukame yanatokea, husababisha kusambaratika kwa familia. Kwa hivyo, wanawake huchukua majukumu ya wanaume.

Njia mbadala za kutatua migogoro ya kifamilia

Kila mtu ana njia zake za kusuluhisha shida za kifamilia. Mbinu zifuatazo zinaweza kusaidia kutatua shida kama hizo:

1. **Kuheshimu hisia za wengine:** Wakati wa kutatua shida katika familia, epuka kuhukumu au kulaumu wanafamilia kwa makosa yao ya zamani. Ikiwa mtu ana wazo tofauti, usikubaliane naye kwa njia ya unyenyekevu.
2. **Kuelewa mapenzi ya kila upande:** Katika hali ambapo kuna kutokuelewana kati ya pande mbili, inashauriwa kujaribu kuelewa maoni ya kila upande. Ukweli juu ya jambo hilo hauwezi kueleweka vizuri kwa kusikiliza upande mmoja na kupuuza upande mwingine.
3. **Kujadili:** Kujadili kwa njia ya usawa kunawezesha washiriki wa familia kuelezea hisia

zao. Ikiwa mazungumzo yatafanywa kwa njia tofauti, itakuwa ngumu kwa wale wanaohusika katika mzozo kujadili kwa uhuru. Ili kuwa na mazungumzo mazuri, ni muhimu kuheshimu na kusikiliza kile mtu anasema.

4. **Kukubaliana juu ya hatua za kuchukua:** Watu wanaweza kuwa na maoni tofauti juu ya jinsi ya kutatua shida iliyopewa. Kwa hivyo, ni muhimu kuzingatia maoni ya wanafamilia wote. Njia bora ni kuchagua maoni ambayo yanazingatia hisia za kila mtu anayehusika katika shida kwa njia moja au nyingine.
5. **Utekelezaji wa uamuzi:** Utekelezaji wa uamuzi uliofanywa ni hatua muhimu katika kutatua shida. Wakati wa utekelezaji wa uamuzi, tathmini hufanywa ili kubaini ikiwa suluhisho zinazopendekezwa zinatumika.

Wajibu wa viongozi katika ngazi ya shule ya msingi

Viongozi wa shule wana jukumu la ukuzaji wa shule. Majukumu yao yameelezwa hapa chini.

Kamati ya shule:

Kamati hiyo ina wajumbe waliochaguliwa na walioteuliwa ambao hutoa ushauri na kusimamia utekelezaji wa shughuli za shule. Kamati ina wajumbe wanane au tisa ikiwa shule ina kitengo cha wanafunzi wenye mahitaji maalum.

Wajumbe wa kamati ni:

Mwalimu mkuu (katibu wa kamati), mwalimu wa masomo, walimu wawili wanaowakilisha walimu wengine, mkuu wa kitengo cha wanafunzi wenye mahitaji maalum, wajumbe watatu waliochaguliwa na wazazi na mjumbe mmoja aliyeteuliwa na mwalimu mkuu.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA MAJUKUMU

Wajibu wa Kamati ya Shule:

Kamati ya shule inawajibika kuandaa, kuidhinisha na kuweka mikakati ya kutekeleza mipango yote ya maendeleo. Kamati inaitisha mikutano ya wazazi ili kuripoti juu ya maendeleo ya shule katika taaluma, nidhamu, michezo na maendeleo ya miundombinu.

Wajibu wa mwalimu mkuu

Mwalimu mkuu ndiye kiongozi na msimamizi mkuu wa shughuli zote za kiutawala na usimamizi shuleni.

- Anawajibika pia kusimamia utekelezaji wa mtaala wa shule na kukagua maendeleo ya masomo ya shule.
- anahakikisha ustawi wa wanafunzi, anaweka rekodi za wanafunzi na kuhakikisha kuwa wanafunzi, walimu na wafanyikazi wengine wanachukuliwa nidhamu.
- Anawajibika kuhakikisha kuwa kuna taratibu za wazi za kutumia rasilimali za shule kwa busara na ipasavyo.
- Anawajibika kujenga na kuimarisha uhusiano mzuri na wadau mbali mbali kutoka halmashauri, kata, kijiji, taasisi binafsi na taasisi za dini.

Wajibu wa mwalimu mkuu msaidizi

Naibu mwalimu mkuu anamsaidia mwalimu mkuu katika kusimamia shule.

- hupanga majukumu ya walimu, anasimamia miradi ya masomo, mazingira, shughuli za kuongeza mapato, michezo, maswala ya afya na nidhamu.
- hufanya kwa niaba ya mwalimu mkuu na kutekeleza maagizo ya mwalimu mkuu.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA MAJUKUMU

Wajibu wa mwalimu wa taaluma:

- anamshauri mwalimu mkuu juu ya maswala yote ya kitaaluma.
- ndiye mwenyekiti wa kamati ya masomo.
- Anawajibika kutunza mtaala wote na vitabu, mipango ya kazi na mipango ya masomo.
- Yeye pia huandaa ratiba kuu ya shule na kuhakikisha kuwa waalimu wote wanaifuata.

Wajibu wa mwalimu wa nidhamu:

- Mwalimu wa nidhamu anadumisha utii, heshima na maadili kwa kuhakikisha kuwa wanafunzi wanazingatia sheria na kanuni.
- Yeye hutoa ushauri kwa wanafunzi na wazazi juu ya maswala yanayohusiana na mwenendo wa wanafunzi.
- Yeye hushughulikia maswala yanayohusiana na tuzo na zawadi zinazopewa wanafunzi.
- Yeye hufanya kazi na kamati ya nidhamu walimu na wakuu wa zamu ya kazi kuonya wanafunzi wanapokosea.

Wajibu wa mwalimu wa darasa:

- Mwalimu wa darasa huchukua wanafunzi kuhudhuria darasa kila siku.
- Anawajibika kudumisha nidhamu na kuandaa ripoti za mitihani kwa wanafunzi katika darasa lake.
- Anawajibika pia kuweka mali ya darasa kama vile viti, madawati, bodi za notisi na bodi za chaki.
- Yeye ndiye kiunganishi kati ya mwalimu mkuu, wazazi na wanafunzi katika darasa lake.
- Yeye huandaa ratiba ya masomo ya darasa na kusimamia usafi wa darasa.

KUSIMAMIA MAJUKUMU

- Anahakikisha kuwa masomo yote yaliyoonyeshwa kwenye ratiba yanafundishwa.

Wajibu wa viongozi wa wanafunzi (viranja):

- Viranja huchaguliwa na wanafunzi na kisha hufanya kazi kwa kushirikiana na walimu na wanafunzi wenzao.
- Baadhi ya majukumu ya kiranja ni kusimamia nidhamu ya wanafunzi, kusafisha majengo na kuwasaidia wanafunzi kutimiza majukumu yao.
- Kiranja pia hutoa habari kwa wanafunzi kutoka kwa walimu.
- Mkuu wa mkoa ndiye mwenyekiti wa baraza la wanafunzi.

Njia za kurahisisha usimamizi wa majukumu shuleni

Njia mbalimbali zinaweza kutumiwa kuwezesha kutimiza majukumu mbalimbali shuleni. Ni pamoja na yafuatayo:

1. **Kudumisha nidhamu:** Nidhamu inadumishwa kwa kutoa elimu juu ya aina mbalimbali ya tabia zisizofaa. Elimu hii hutolewa kupitia sheria na kanuni za shule ambazo zinaongoza walimu na tabia ya wanafunzi.
2. **Kuboresha kiwango cha taaluma shuleni:** Utendaji mzuri wa masomo ni lengo kuu la shule yoyote katika nchi yetu. Kamati ya taaluma inapaswa kuhimiza walimu wote kufundisha vyema ili kuboresha ufaulu wa masomo ya wanafunzi.
3. **Kuimarisha ushirikiano kati ya walimu na wazazi au walezi:** Mahusiano mazuri kati ya waalimu, wazazi na jamii yatasaidia watoto kujifunza vizuri na mwishowe kufikia malengo yao ya masomo.
4. **Mawasiliano bora:** Ni muhimu kuimarisha mawasiliano kati ya shule, wazazi na wadau

wengine ili kuongeza nidhamu na ufaulu wa masomo shuleni. Mawasiliano mazuri yanaweza kuwaunganisha wanafunzi, wazazi na wadau wengine, na hivyo, kuongeza maendeleo ya shule.

5. **Mikutano ya Wazazi:** Usimamizi wa shule uliyopewa unapaswa kujua umuhimu wa mikutano hii. Kusudi kuu la mikutano ni kuwapa washiriki nafasi ya kubadilishana maoni, kufafanua maswala kadhaa na kutambua mikakati anuwai ya kuboresha mazingira, utendaji wa masomo na nidhamu
6. **Siku ya Wazazi:** Siku hiyo wazazi au walezi wana nafasi ya kutembelea shule, kujua na kujadili maendeleo ya wanafunzi wao na kutoa maoni yao juu ya maswala mbalimbali. Kwa kuongezea, waalimu hushiriki ripoti zao na wazazi ambao wanaweza kutoa ushauri juu ya njia za kuimarisha nidhamu na kutambua maendeleo ya shule.

Ushirikishwaji wa watu katika kutekeleza majukumu

Kuhusika kwa watu katika kutekeleza majukumu ni hatua muhimu katika kujenga jamii inayoona kazi kama msingi wa kufikia maendeleo.

Faida za kuwashirikisha watu Katika kutekeleza majukumu

Kuna faida tofauti za kuwashirikisha watu katika kutekeleza majukumu. Faida hizi ni pamoja na:

1. Huongeza uwajibikaji kati ya viongozi na wanajamii,
2. Huongeza nidhamu na hali ya kufanya kazi kwa bidii;
3. Inarahisisha utekelezaji mzuri wa shughuli mbali mbali za maendeleo;
4. Huongeza imani ya watu kwa kiongozi, kwani kila mtu anajua kinachoendelea
5. Husaidia kupunguza udanganyifu na ufisadi wakati raia na viongozi wanashirikiana

kutekeleza majukumu.

Madhara ya kutowahusisha watu wengine katika kutekeleza majukumu

Madhara ya kutowashirikisha watu wengine katika kutekeleza majukumu ni pamoja na:

1. Inaweza kusababisha mizozo isiyo ya lazima kati ya viongozi na walio chini yake;
2. Inaweza kusababisha kutofaulu kutekeleza shughuli mbalimbali kwani watu hawaoni umuhimu wa kufanya shughuli hizo na, kwa hivyo, kujitolea kidogo;
3. Inadhoofisha umoja na ushirikiano kati ya watu, kwani kile kinachofanyika hakieleweki;
4. Inaweza kusababisha viongozi kukosa kujiamini na, kwa hivyo, kuogopa kuhusisha watu wengine kutekeleza majukumu.
5. Hupunguza ufanisi kila mtu anafanya kile anachofikiria kifanyike kwa sababu ya kukosa mpango wa utekelezaji.
6. Inadhoofisha uzalendo, jambo ambalo linahimiza watu kujihusisha na ufisadi kwani hawaoni faida ya kile wanachofanya.

Lugha inayowaunganisha watu katika kutekeleza majukumu

Katika jamii yoyote, lugha ni nyenzo muhimu ambayo huongeza utekelezaji wa majukumu ya kila siku. Lugha husaidia kutekeleza majukumu kwa njia zifuatazo:

1. Kutumia lugha ya adabu husaidia mtu kuvutia umakini wa watu wengine na inakuza uelewa wao wa kile wanachoambiwa wafanye;
2. Lugha huunganisha watu na kukuza upendo na uzalendo katika kutekeleza majukumu;
3. Lugha inayoonyesha kuwa mtumiaji huzingatia utu na maadili ya jamii husika; na

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA MAJUKUMU

4. Lugha rahisi, ambayo kila mtu anaelewa, husababisha utekelezaji wa majukumu.

Kushirikiana na wanajamii katika kufanya shughuli za maendeleo

Kila jamii inahitaji maendeleo. Inaweza kuwa maendeleo ya mtu binafsi au maendeleo ya kikundi. Ili kikundi kifikie malengo yake.

1. Kujitolea kufanya kazi;
2. Kutii sheria;
3. Kuheshimiana;
4. Kufichua maovu ya washiriki wengine wa kikundi;
5. Kutoa ushauri; na
6. Kuwaadhibu wahalifu kwa mujibu wa sheria.

Athari za udanganyifu wakati wa kutekeleza majukumu

Udanganyifu una athari mbaya kwa jamii. Baadhi ya athari kama hizi ni:

1. Kudorora kwa maendeleo ya watu
2. Dharura ya uhasama na kutoelewana katika jamii kwa sababu ya tabia ya kibaguzi ya baadhi ya maafisa wa umma au taasisi kwa misingi ya rangi, kabila, dini au mkoa;
3. Raia hawawezi kulipa ushuru au kushiriki katika shughuli za maendeleo ya kitaifa;
4. Ukuaji wa pengo kati ya matajiri na maskini katika jamii kwa sababu ya vitendo vya ulaghai;
5. Kuongezeka kwa viwango vya uhalifu kwa sababu ya kushindwa kwa vyombo au mamlaka ya udhibiti kama vile Jeshi la Polisi na Mahakama kutekeleza majukumu yao

kwa hiari;

6. Kiwango kidogo cha utoaji wa huduma za kijamii kama vile elimu, huduma za afya, umeme na maji kwa sababu ya ubadhirifu wa fedha zilizokusudiwa utoaji wa huduma hizo na viongozi wasio na maadili;
7. Kuhatarisha amani na usalama kwa sababu ya mizozo na vita kati ya wanajamii ambao wanapigania haki na dhidi ya uonevu na uonevu
8. Raia wanapoteza uaminifu kwa uongozi wa kitaifa na serikali

Kuzuia na kupambana na ulaghai katika jamii

Viongozi katika kila ngazi ya utawala wana jukumu la kuunda mazingira rafiki ya kutokomeza udanganyifu. Njia zingine ambazo zinaweza kutumiwa kuzuia na kupambana na ulaghai ni pamoja na:

(a) Viongozi kutekeleza yale wanayohubiri ili waweze kuwa mfano wa kukemea watu wadanganyifu waziwazi na kuchukua hatua za kinga;

b. Kuendeleza utamaduni wa uwazi unaowezesha watu kuwasiliana waziwazi, kuripoti vitendo vya ulaghai na kubuni njia za kushughulikia visa;
c. Vyombo vya mahakama na usalama kama vile polisi vinapaswa kuzingatia maadili wakati wa kutekeleza sheria na sheria za kupigana dhidi ya ulaghai na wadanganyifu; na
d. Bunge kurekebisha sheria mara kwa mara ili kukabiliana na mbinu za wadanganyifu.

Rushwa

Rushwa pia umefafanuliwa kama kitu chochote cha thamani ambacho hutolewa na wakati

mwingine hutumika kununua haki ambayo mtoaji au mpokeaji hastahili. AU

Kwa mfano, rushwa hufafanuliwa kama kiwango cha pesa au kitu chochote cha thamani ambacho hupewa au kupokewa na mtu ili aweze kutoa huduma, ruzuku, haki au kitu kwa mtu mwingine.

- Rushwa hauhusishi tu kutoa au kupokea pesa, lakini pia ni pamoja na kupeana chochote cha thamani kwa mtu aliye na mamlaka badala ya huduma.
- Rushwa hufanywa na mtu kwa makusudi anakiuka sheria na kanuni za nchi kwa faida ya kibinafsi kwa kuahidiwa au kupewa kiasi fulani cha pesa au kitu kingine chochote cha thamani.

Sababu za rushwa

Katika jamii, kuna sababu tofauti ambazo zinawafanya watu wajihusishe na rushwa. Baadhi ya sababu ni pamoja na yafuatayo:

a. **Sababu za kiuchumi:** Umaskini, kupanda kwa gharama za maisha, ukosefu au uhaba wa rasilimali;
b. **Sababu za kisiasa:** Ubinafsi na fikra ya mawazo hayo kuteteana ili kupata faida za kibinafsi; na
c. **Sababu za kijamii:** Ukubwa wa familia, mtindo wa maisha na ushindani katika jamii.

Aina za rushwa

Rushwa inaweza kugawanywa katika aina mbili:

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA MAJUKUMU

1. Rushwa ndogo na
2. Rushwa kubwa.

Rushwa ndogo: Hii hutokea wakati maafisa wa vyeo vya chini wanajihusisha kwa kuomba pesa kutoka kwa watu ambao wanahitaji huduma.

Rushwa kubwa: Hii hufanyika wakati maafisa wakuu wanapotumia mamlaka yao kuathiri maamuzi, kinyume na kanuni na sheria. Kwa mfano, mtu hutoa pesa kwa mtu mwingine kushinda wapeanaji wa miradi kama zabuni za ujenzi wa reli, ujenzi wa barabara, kuchimba visima, miradi ya umeme, usambazaji wa sare za jeshi na ununuzi wa mashine.

Uwepo wa TAKUKURU

TAKUKURU, kifupisho cha Taasisi ya Kuzuia na Kupambana na Rushwa, ni shirika la kutekeleza sheria ambalo limeanzishwa chini ya Kifungu cha 5 cha Sheria ya Kuzuia na Kupambana na Rushwa Na. 11 ya 2007. TAKUKURU inawajibika kuongoza na kuratibu juhudi za kupambana na rushwa katika Tanzania Bara.

Malengo ya TAKUKURU

malengo mawili ya msingi ya taasisi:

a. Kuhakikisha kuwa nchi inatawaliwa na kanuni za utawala bora
b. Kutokomeza rushwa nchini.

Kuzuia rushwa

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA MAJUKUMU

Katika kutekeleza jukumu la kuzuia rushwa, TAKUKURU imeamriwa kutekeleza majukumu yafuatayo:

1. Kuchunguza na kurekebisha sheria, mifumo ya utendaji na mifumo ya utoaji wa huduma ili kuwezesha kugundua mianya au ushahidi wa rushwa;
2. Kushauri taasisi za umma na binafsi juu ya njia za kuzuia na kupambana na rushwa;
3. Kuongeza uelewa wa umma juu ya dhana ya rushwa na athari za rushwa;
4. Kuhamasisha umma juu ya athari za rushwa na kusaidia mapambano dhidi ya rushwa;
5. Kuhakikisha thamani ya pesa katika miradi ya maendeleo ya serikali; na
6. Kujenga ushirikiano na ushirikiano na taasisi za ndani na za kimataifa ili vita dhidi ya rushwa ifanikiwe.

Njia za kuripoti vitendo vya rushwa kwa TAKUKURU

Mtu yeyote ambaye anafahamu nia ya mtu kushiriki ufisadi na ulaghai anahitajika kuripoti moja kwa moja kwa TAKUKURU. Habari huhifadhiwa kwa siri kwa sababu ya kumlinda mtoa taarifa. Kuripoti malalamiko kunaweza kufanywa kwa njia zifuatazo:

1. Raia anaweza kuripoti malalamiko hayo kwa kupiga namba 113 au kutuma ujumbe mfupi;
2. Raia anaweza kutembelea ofisi ya TAKUKURU iliyo karibu ili kuripoti wale wote wanaohusika katika kutoa au kupokea rushwa ili waweze kushtakiwa kwa mujibu wa sheria;
3. Raia anaweza kuwasilisha malalamiko ya rushwa kwa kuandika barua kwa TAKUKURU; na
4. Raia pia anaweza kuripoti malalamiko hayo kwa TAKUKURU kwa barua-pepe

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA MAJUKUMU

Njia za kupambana na rushwa

Njia bora ya kupambana na rushwa nchini ni kuzingatia maadili ya kitaifa, ambayo ni

1. **Utu.** Tunapaswa kutenda kibinadamu, kuwa bora, kusimamia haki na kutumia lugha ya busara na hekima.
2. **Uzalendo.** Inamaanisha juhudi za kila mmoja wetu kupenda na kukuza nchi yetu.
3. **Umoja**. Katika vita dhidi ya rushwa, umoja utapunguza na mwishowe kutokomeza shida hii.
4. **Uadilifu.** Huu ndio msimamo wa kuwa sawa, kuwatendea wengine haki, kutokuwa na upendeleo na kufanya yaliyo sawa na haki bila kupendelea mtu yeyote.
5. **Uwajibikaji.** Uwajibikaji ni moja wapo ya zana zinazotumika kuzuia ufisadi katika maeneo ya kazi. Kila mmoja wetu anapaswa kujua kwamba anapaswa kutoa mchango katika mafanikio na maendeleo yetu.
6. **Uwazi.** Ni moja ya nguzo kuu katika kupambana na kupunguza rushwa. Uwazi ni muhimu katika kutekeleza majukumu, haswa katika mambo yanayohusiana na mapato na matumizi.

Zoezi

1. Taja njia ambazo zinaweza kutumiwa kuripoti vitendo vya rushwa kwa mamlaka katika jamii zetu.
2. Ni nambari gani ya simu inayotumika kuripoti vitendo vya rushwa kwa TAKUKURU?
3. Taja kazi za TAKUKURU.

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo ya uwongo katika yako mazoezi kitabu.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA MAJUKUMU

Zoezi

1. Taja njia ambazo zinaweza kutumiwa kuripoti vitendo vya rushwa kwa mamlaka katika jamii zetu.
2. Ni nambari gani ya simu inayotumika kuripoti vitendo vya rushwa kwa TAKUKURU?
3. Taja kazi za TAKUKURU.

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo ya uwongo katika yako mazoezi kitabu.

1. Ushirikiano wa vikundi vya wenzao katika kufanya shughuli za maendeleo ni muhimu kwa maendeleo ya jamii.
2. Kamati ya shule inawajibika kwa kujenga madarasa na nyumba za wafanyikazi.
3. Mtendaji mkuu wa kamati ya shule ndiye mwalimu mkuu wa shule
4. Rushwa ni adui wa haki.
5. Vitendo vya rushwa vinaweza kuripotiwa kutumia simu, mabango, barua au runinga.
6. Kushindwa kuwashirikisha watu katika kufanya uamuzi kunaweza kusababisha mgawanyiko wa watu katika vikundi, na hivyo kupunguza ari yao ya kutimiza majukumu yao au majukumu.
7. Lugha yenye adabu na inayounganisha hutumiwa kuwaunganisha watu katika kutekeleza majukumu yao.
8. Kwa hali yoyote, ukweli hupatikana kwa kusikiliza upande mmoja.
9. Wajibu wa watoto ndani familia inasoma.
10. Baba na mama ni viongozi wenye hadhi sawa katika familia.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUTII KANUNI NA SHERIA

Sheria. Ni kanuni ambazo zinaanzishwa na jamii ili kulinda na kuhakikisha kufanikiwa kwa shughuli fulani, bila kujali raia wengine wanapenda shughuli hiyo au la. PIA

Sheria ni kanuni ambazo zinatawala taratibu za kufanya uamuzi na utekelezaji wa majukumu fulani.

- Kama nchi, Tanzania ina sheria na kanuni zake ambazo zinapaswa kutiiwa na kila raia kutoka ngazi ya familia hadi kitaifa.
- Sheria zimetungwa kwa madhumuni tofauti.
    - Zimetungwa ili kuhakikisha amani, upendo, furaha, na maelewano katika jamii.
    - Zimetungwa kulinda raia na mali zao.

Misingi ya utawala wa sheria

Utawala wa sheria huwawezesha washiriki wa jamii fulani kutii sheria na kanuni. Baadhi ya kanuni za sheria zinawasilishwa hapa chini.

1. **Kuheshimu haki za binadamu:** Mifano ya haki hizo ni pamoja na: haki ya kupata elimu bora, haki ya kupata chakula bora, haki ya malezi sahihi, haki ya maisha, haki ya kuheshimiwa, haki ya kusikilizwa, haki ya kulindwa na haki ya kupendwa.
2. **Kuwepo kwa vyombo vya kulinda haki za binadamu:** Tanzania ina mashirika ambayo yamejitolea kulinda haki za binadamu. Wakala au taasisi ni: Bunge, Mahakama, Taasisi ya Kuzuia na Kupambana na Rushwa (TAKUKURU), Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora (CHRGG), Chama cha Watu wenye Mahitaji Maalum na Vyombo vya Habari.
3. **Kudumisha amani na usalama wa raia:** Katika kutekeleza majukumu yao, vyombo vya

ulinzi na usalama vinatakiwa kuheshimu sheria na kuepuka ukiukaji holela wa haki za binadamu. Katika suala hili, raia wote wa Tanzania na vyombo vya usalama wanatakiwa kutii sheria na kuzingatia haki za binadamu.

4. **Kutoa fursa sawa:** Serikali inayoheshimu sheria inazingatią usawa katika kutoa huduma za kijamii kwa raia wake. Inaelewa kuwa kila raia ni mwanachama sawa wa jamii, na kwa hivyo, anastahili huduma sawa za kijamii kama vile elimu, huduma ya afya na maji safi ambayo humwezesha mtu kuishi maisha bora.

Kuhamasisha jamii kutii sheria zą nchi

Ili kujenga jamii yenye nidhamu, ni muhimu kutumia njia mbalimbali za kuhamasisha watu kutii sheria za nchi. Njia hizo zinaweza kujumuisha zifuatazo:

1. **Utoaji wa elimu juu ya umuhimu wa kutii sheria:** Hii inaweza kufanywa kupitia vyombo vya habari, mikutano ya hadhara, mabango, maigizo na matangazo ya umma. Raia walioelimika wana uwezekano mkubwa wa kuepuka kupata shida zisizo za lazima, kudai haki zao, kutekeleza majukumu yao kwa amani, kujenga nidhamu kazini, kuzuia uhalifu na kufanya shughuli mbalimbali kwa lengo la kufikia maendeleo ya jamii.
2. **Utekelezaji mzuri wa sheria:** Wakati viongozi wanapotawala kulingana na sheria za jamii fulani, husaidia washiriki wake kuelewa jinsi sheria zinavyofanya kazi.
3. **Maadhimisho ya siku ya sheria:** Hii inawezekana kwa sababu siku hiyo wataalam wa sheria hutoa maelezo juu ya uwepo wa sheria tofauti, jinsi raia wanaweza kuzitii, jinsi raia wanaweza kuzitumia kufikia haki, jinsi ya kutatua migogoro Katika jamii kwa kutumia sheria,
4. **Vyombo vinavosimamia sheria Kutoa haki:** mahakama ni chombo kinachohusika na

kuhakikisha haki nchini. Ikiwa mahakama itatoa haki kwap, wanajamii watajiamini na watatambua thamani ya kuitumia kumaliza mizozo.

Matumizi ya sheria na kanuni katika mazingira mbalimbali

Jamii yoyote inaongozwa na sheria na kanuni ambazo zinaiwezesha kujenga jamii yenye maadili, ambayo inadumisha amani na upendo katika mazingira tofauti

kwa mfano nyumbani, shuleni, barabarani na mahali pa kazi.

1. **Matumizi ya sheria na kanuni katika muktadha wa familia:** Kila familia ina kanuni zinazoiongoza katika kujenga nidhamu. Kwa mfano, wazazi au walezi kawaida huanzisha sheria na kanuni zinazotambua haki na majukumu ya kila mwanafamilia.
2. **Matumizi ya sheria na kanuni katika muktadha wa shule:** Katika muktadha wa shule, sheria na kanuni husaidia shule kufikia malengo na malengo yake. Sheria za shule zinachangia sana ujenzi wa nidhamu kati ya wanafunzi. Kwa kuongezea, huwapatia walimu njia za kushughulikia changamoto zinazojitokeza wanapotimiza jukumu lao la kuwatunza na kuwafundisha wanafunzi.
3. **Matumizi ya sheria na kanuni Katika muktadha wa michezo:** Katika muktadha wa shule, michezo pia huongozwa na sheria anuwai. Ili hizi zifanyike vizuri, ni muhimu kwa wale wanaohusika kutii sheria na kanuni za mchezo fulani.
4. **Matumizi ya sheria na kanuni katika muktadha wa barabara:** Matumizi ya barabara pia huongozwa na kanuni. Kanuni za usalama barabarani hufafanua na kuelezea matumizi sahihi ya barabara ili ajali za barabarani ziepukwe. Kanuni za usalama barabarani zinawasaidia madereva na watembea kwa miguu sawa.
5. **Matumizi ya sheria na kanuni katika ubifadhi wa mazingira:** Mahakama wa kubifadhi

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUTII KANUNI NA SHERIA

5. **Matumizi ya sheria na kanuni katika uhifadhi wa mazingira:** Mchakato wa kuhifadhi mazingira pia unasimamiwa na sheria na kanuni mbalimbali. Uhifadhi wa mazingira unafanywa kwa faida ya kizazi cha sasa na kijacho.
6. **Matumizi ya sheria na kanuni Mahali pa kazi:** Mahali pa kazi, kuna sheria ambazo zinawawezesha wafanyikazi kutekeleza majukumu yao vyema. Kwa mfano, kuna sheria ambazo zinamsaidia mwajiriwa kudai haki yake kutoka kwa mwajiri, kama vile kuna sheria zinazomsaidia mwajiri kuchukua hatua za kinidhamu dhidi ya mfanyakazi ambaye amekiuka sheria hizo.

Kulipa kodi kwa maendeleo ya kitaifa

Kodi ni malipo ya lazima ya kifedha au tozo maalumu inayotozwa na serikali juu ya mapato ya waajiriwa na waajiri, na pia faida ya biashara.

- Kodi inaweza kuwa ya moja kwa moja au isiwe ya moja kwa moja
- Inaweza kulipwa kwa pesa taslimu au kupitia kazi.
- Kushindwa kulipa ushuru, kwa makusudi au vinginevyo, ni kosa la jinai ambalo huvutia adhabu.

Aina za kodi

1. Kodi ya moja kwa moja
2. Kodi isiyo ya moja kwa moja

Kodi ya moja kwa moja: Hii ni aina ya kodi ambayo hulipwa serikali moja kwa moja na mtu binafsi, shirika au taasisi. Kwa mfano, kodi ya mapato hutoka kwa mshahara wa mfanyakazi.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUTII KANUNI NA SHERIA

Kodi isiyo ya moja kwa moja: Hii ni aina ya kodi ambayo hailipwi moja kwa moja kwa serikali na mtu binafsi, shirika au taasisi, lakini badala yake hulipwa kwa kununua bidhaa au kulipia huduma. Kwa mfano, mtu anaponunua kitu kutoka duka au hoteli, asilimia fulani ya pesa hupewa serikali.

Faida za kulipa kodi

Kodi ndio chanzo kikuu cha mapato ya serikali. Kwa hivyo, ni jukumu la kila raia kulipa kodi. Faida za kulipa kodi kwa serikali ni:

1. **Kuongeza mapato ya kitaifa:** Mbali na kutumia pesa kwenye miradi ya kijamii, serikali hutumia mapato yanayokusanywa kama kodi kukidhi gharama za kulinda raia na mali zao. Fedha hizo hutumiwa kufadhili utafiti wa kijeshi, kisayansi na kuhifadhi mazingira.
2. **Kuanzisha na kutekeleza miradi ya maendeleo:** Mifano ya miradi ya maendeleo ni pamoja na uboreshaji wa ubora wa miundombinu ya maji, umeme, bandari, barabara, reli na viwanja vya ndege. Inapokamilika, miradi hii inaboresha maisha ya raia.
3. **Malipo ya mishahara na pensheni: kodi** inaiwezesha serikali kulipa mishahara na posho kwa wafanyikazi wa serikali na pensheni kwa wastaafu wa umma.
4. **Kuboresha ubora wa huduma za kijamii:** Fedha zilizopatikana kutoka kwa ushuru pia zinatumiwa na serikali kutoa huduma za kijamii kama huduma ya afya, elimu, maji, umeme na miundombinu ya ujenzi.

Zoezi

1. Nini maana ya neno kodi?
2. Eleza aina mbili za kodi,

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUTII KANUNI NA SHERIA

3. Sema mambo matano ambayo yanaonyesha umuhimu wa kulipa kodi.
4. Je! Ni aina gani ya ushauri ambao unaweza kuwapa watu ambao wanakwepa kodi?

Jibu the zifuatazo maswali kwa kuandika sahihi majibu ndani kitabu chako cha mazoezi.

1. Orodhesha kanuni za haki za binadamu zilizotajwa katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.
2. Je! Ni faida gani za kujua sheria za nchi yetu?
3. Katika Tanzania, ni chombo gani au wakala unaidhinisha maandishi hayo, kulinda haki za binadamu?
4. Taja maeneo matano ambayo sheria zinatumika katika kutekeleza majukumu ya kila siku.

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo kwa a moja ya uwongo na basi andika majibu yako ndani kitabu chako cha mazoezi.

5. Viongozi ambao hutii sheria katika kutimiza majukumu yao wanahimiza wanajamii kuheshimu sheria.
6. Siku ya sheria nchini Tanzania inakumbukwa tarehe 5:· [1] Februari kila mwaka.
7. Kulipa ushuru ni jukumu la kila Mtanzania.
8. Nchini Tanzania, miradi ya maendeleo haitegemei ushuru unaokusanywa kutoka kwa shughuli mbali mbali za kiuchumi.
9. Tabia ya kuuliza haina kusababisha uelewa mzuri na kufanya kazi kwa ufanisi.

Katika jedwali hapa chini, linganisha majukumu ya raia katika safu wima A na haki za binadamu katika safu wima B kisha andika barua ya jibu sahihi katika kitabu chako cha mazoezi.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUTII KANUNI NA SHERIA

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo kwa a moja ya uwongo na basi andika majibu yako ndani kitabu chako cha mazoezi.

5. Viongozi ambao hutii sheria katika kutimiza majukumu yao wanahimiza wanajamii kuheshimu sheria.
6. Siku ya sheria nchini Tanzania inakumbukwa tarehe 5:' 1 Februari kila mwaka.
7. Kulipa ushuru ni jukumu la kila Mtanzania.
8. Nchini Tanzania, miradi ya maendeleo haitegemei ushuru unaokusanywa kutoka kwa shughuli mbali mbali za kiuchumi.
9. Tabia ya kuuliza haina kusababisha uelewa mzuri na kufanya kazi kwa ufanisi.

Katika jedwali hapa chini, linganisha majukumu ya raia katika safu wima A na haki za binadamu katika safu wima B kisha andika barua ya jibu sahihi katika kitabu chako cha mazoezi.

Safu wima A	Safu wima B
10. Kulipa kodi	a. viungo vya serikali
11. Kutii sheria	b. kupata elimu
12. Kupambana na ufisadi na ulaghai	c. nafasi sawa
	d. utawala bora
13. Kuongeza ufanisi wa kazi	e. kuishi kwa amani
14. 14. Kushiriki katika kufanya maamuzi	
	f. kupata huduma bora za kijamii
	g. chombo cha kufanya uamuzi

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

NIDHAMU BINAFSI

Kutambua na kuzingatia vipaumbele vyako

Vipaumbele ni mambo ambayo yanapaswa kutimizwa kabla ya mengine. Unapokuwa na malengo ya kufikia, lazima uyape kipaumbele kulingana na umuhimu wao. Kwa mfano, kipaumbele chako shuleni ni kusoma kwa bidii na kufaulu mitihani. Kwa hivyo, utatumia wakati wako mwingi na utumie akili yako kuhakikisha kuwa unasoma kwa bidii na kufaulu mitihani yako.

Kutambua upungufu ulionao katika kukabiliana na mambo mbalimbali

Kila mtu ana udhaifu wake. Unaweza kutambua udhaifu kama huo kwa kutafakari tabia yako kama vile kukosa nidhamu, ukosefu wa kujiamini, utulivu, ukosefu wa uvumilivu, ukosefu wa uadilifu na uzalendo. Tafakari kama hiyo itakuwezesha kujenga nidhamu ya kibinafsi na kujiamini.

Kuunga mkono maoni yako na hoja

Mtazamo ni njia ya kuangalia suala. Katika maisha ya kila siku, watu wana maoni tofauti juu ya maswala tofauti. Kila mtu ana sababu za maoni yake. Maoni yao huathiri jinsi wanavyotimiza majukumu yao na kufikia malengo yao.

Kufanya maamuzi kwa wakati katika Kutimiza majukumu

Kuna faida nyingi za kufanya maamuzi kwa wakati unaofaa wakati unatimiza majukumu yako. Ni muhimu kufanya maamuzi sahihi baada ya kupokea ushauri kutoka kwa watu tofauti. Inawezekana kujifunza mambo mengi mazuri kutoka kwa watu wengine na kuyatumia kufanya

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

NIDHAMU BINAFSI

maamuzi ya busara wakati wa kutimiza majukumu ya mtu.

Tathmini ya maisha ya kila siku

Kutathmini kitu ni kukiangalia kwa uangalifu wakati unazingatia nguvu na udhaifu wake ili kufanya uamuzi sahihi na mzuri. Kwa hivyo, maisha mazuri hutokana na tathmini ya kila siku ya mwenendo wetu. Tathmini ya maisha yako ya shule inaweza kufanywa kwa kuangalia utendaji wako wa masomo na ripoti juu ya jinsi unavyoshirikiana na wanafunzi wengine.

Umuhimu wa kufanya tathmini ya maisha yako.

- Itakusaidia kusahihisha makosa yako na kuongeza kujitegemea.
- Husaidia kujenga akili inayodadisi na hukuwezesha kutafuta suluhisho kwa changamoto zinazotokea katika maisha yako na familia.
- Hujenga ujasiri katika kufanya shughuli za maendeleo.
- Lazima upime maisha yako ili ujue ulikotoka, wapi na wapi unaenda.

Kuwa mkweli

Kuwa mkweli kunahitaji mtu kufanya vitu vizuri kama vile kutimiza ahadi, kuwa mwaminifu na kufichua maovu.

Kutambua unafiki

Kuna watu wenye aina tofauti za tabia katika jamii yetu. Aina moja ya tabia ni unafiki.

- Unafiki hufanyika wakati mtu anafanya mambo kinyume na yale anayosema.
- Mnafiki anatoa habari mbaya au ya uwongo kwa kukusudia.

- Anajifanya ana imani fulani, mitazamo au hisia wakati kwa kweli yeye hana.
- Mtu kama huyo kawaida anajua ukweli, lakini kwa makusudi yeye hutoa habari za uwongo kwa faida yake mwenyewe.
- Mnafiki hafichi siri na huzungumza juu ya maswala ya watu wengine bila kuzingatia athari za kufanya hivyo.

Kupambana na unafiki

Kuonekana kwa mnafiki hakuonyeshi kwamba yeye ni mmoja. Tunaweza kusema kwamba mtu ni mnafiki kupitia nia yake.

Tunaweza kupigana dhidi ya tabia ya unafiki kwa njia tofauti, tukifuata yafuatayo:

- Kuelezea ukweli juu ya unafiki, ambayo ni kuwaambia wanafiki kwamba hatufurahishwi na unafiki wao na kwamba lazima waombe radhi kwa hilo;
- Kujilinda kutoka kwa wanafiki kwa kutoshirikiana nao;
- Kutumia muda zaidi na wale wanaotupenda na kupata faraja ndani yao.
- Lazima tujisikie duni kwa kuacha kazi zetu kwa sababu ya kuogopa maadui.
- Lazima tuhusishe marafiki wenye busara au jamaa katika kila kitu kinachotukasirisha ili waweze kutusaidia kukabiliana nacho.
    - Hatupaswi kamwe kufanya maamuzi bila ushauri wa watu wengine, haswa tunapokasirika.
    - Lazima tuchukue muda kutafakari kwa kina juu ya kila kitu ambacho maadui wetu hufanya kwetu kabla ya kuamua kufanya chochote;
    - Hatupaswi kuwaambia kila mtu changamoto zetu. Tunapaswa kuwa wavumilivu kabla ya kutoa

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

NIDHAMU BINAFSI

Kupiga vita unafiki katika jamii

Unafiki ni moja ya tabia inayopatikana katika jamii. Ni tabia mbaya ambayo husababisha mizozo isiyo ya lazima. Tunaweza kukata tamaa tabia hii kwa kutumia mbinu anuwai, pamoja na zifuatazo:

- **Kutumia vyombo vya habari:** Tunaweza kuchapisha nakala kwenye magazeti kuelezea athari za unafiki katika jamii. Kwa kuongezea, onyesha michezo ya kuigiza juu ya vitendo vya unafiki kwenye runinga, kanda za video
- **Kutumia mikutano ya hadhara:** Unafiki unaweza kuwa moja ya maswala ambayo mara nyingi hujadiliwa kwenye mikutano ya hadhara ili jamii ipate ujumbe kuepukana na tabia hii isiyofaa.
- **Mijadala kwenye mitandao ya kijamii:** Jamii inaweza kupunguza unafiki kupitia midahalo kwenye mitandao ya kijamii. Kampuni za mawasiliano za simu zinaweza kutumiwa kutuma ujumbe kwa wateja wao kuwaelimisha kuhusu unafiki na athari zake.
- **Usimulizi wa hadithi:** Hadithi zinaweza kuelezea matukio halisi ya unafiki katika jamii na athari za unafiki.

Jibu maswali yafuatayo

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo kwa uwongo. Andika majibu katika kitabu chako cha mazoezi.

1. Lazima tutetee na kuunga mkono maoni yetu kwa hoja bila usawa.
2. Vitendo vya kutia shaka hufanya imani kwa jamii.
3. Wanafiki wanahitajika kupeleka ujumbe haraka kwa jamii.

- **Usimulizi wa hadithi:** Hadithi zinaweza kuelezea matukio halisi ya unafiki katika jamii na athari za unafiki.

Jibu maswali yafuatayo

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo kwa uwongo. Andika majibu katika kitabu chako cha mazoezi.

1. Lazima tutetee na kuunga mkono maoni yetu kwa hoja bila usawa.
2. Vitendo vya kutia shaka hufanya imani kwa jamii.
3. Wanafiki wanahitajika kupeleka ujumbe haraka kwa jamii.
4. Hoja hutolewa baada ya mtu kuchunguza jambo fulani.
5. Kukemea hadharani unafiki wakati mtu ana ushahidi wa kutosha ndiyo njia pekee ya kupambana na unafiki.
6. Kujifunza kutoka kwa uzoefu wa wengine sio sawa.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

UVUMILIVU KATIKA MAISHA

Changamoto

Changamoto ni hali inayomkabili mtu na inahitaji suluhisho.

- Changamoto ni sehemu ya maisha yetu ya kila siku. Kwa hivyo, mtu anahitaji kuwa mvumilivu ili kushinda.
- Lazima ukubali changamoto na utafute suluhisho lake.

Kuhimiza wengine kushinda changamoto za maisha

- Unahitaji kutumia uzoefu wako kuhamasisha wengine kushinda changamoto za maisha.
- Uvumilivu ni muhimu wakati unawatia moyo wengine kwa sababu watu hutofautiana kulingana na umri na mtazamo.

Changamoto zinazowakabili watu katika jamii

Kuna changamoto mbali mbali zinazowakabili watu katika jamii. Baadhi yao ni

1. Ulemavu,
2. Ukosefu wa makazi,
3. Ukosefu wa ajira,
4. Huduma za kijamii hazitoshi,
5. Ukosefu wa mtaji wa kuanzisha shughuli za kiuchumi,
6. Magonjwa na
7. Umaskini.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

UVUMILIVU KATIKA MAISHA

Kushauri wengine juu ya njia bora za kushinda shida mbalimbali

Ushauri hutolewa kupitia njia sahihi za kutatua shida kama ifuatavyo

1. Utayari wa kuelezea tatizo linalomkabili na kukubali ushauri.
2. Kutambua na kuchambua tatizo.
3. Kujua chanzo cha tatizo.
4. Kutafuta njia sahihi na taratibu za kukabiliana na tatizo.
5. Uteuzi wa njia bora za kushinda tatizo.

Kuonyesha vitendo vya kushinda changamoto

Changamoto, zisiposhughulikiwa,

- Humfanya mtu kutojiamini, na kujiona mnyonge
- Kupunguza uwezo wake wa kutekeleza majukumu yake.
- Kusababisha hofu na kupunguza ujasiri na nguvu.
- kusababisha shida za kisaikolojia na akili.
- Wanaweza pia kusababisha kifo.

Zoezi

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo kwa taarifa ya uwongo. Andika jibu katika kitabu chako cha mazoezi.

1. Uvumilivu haumfanyi mtu kuvumilia changamoto za maisha.
2. Unapokabiliwa na changamoto, inamaanisha ni mwisho wa mafanikio yako maishani.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

UVUMILIVU KATIKA MAISHA

Kushauri wengine juu ya njia bora za kushinda shida mbalimbali

Ushauri hutolewa kupitia njia sahihi za kutatua shida kama ifuatavyo

1. Utayari wa kuelezea tatizo linalomkabili na kukubali ushauri.
2. Kutambua na kuchambua tatizo.
3. Kujua chanzo cha tatizo.
4. Kutafuta njia sahihi na taratibu za kukabiliana na tatizo.
5. Uteuzi wa njia bora za kushinda tatizo.

Kuonyesha vitendo vya kushinda changamoto

Changamoto, zisiposhughulikiwa,

- Humfanya mtu kutojiamini, na kujiona mnyonge
- Kupunguza uwezo wake wa kutekeleza majukumu yake.
- Kusababisha hofu na kupunguza ujasiri na nguvu.
- kusababisha shida za kisaikolojia na akili.
- Wanaweza pia kusababisha kifo.

Zoezi

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo kwa taarifa ya uwongo. Andika jibu katika kitabu chako cha mazoezi.

1. Uvumilivu haumfanyi mtu kuvumilia changamoto za maisha.
2. Unapokabiliwa na changamoto, inamaanisha ni mwisho wa mafanikio yako maishani.

UVUMILIVU KATIKA MAISHA

Changamoto, zisiposhughulikiwa,

- Humfanya mtu kutojiamini, na kujiona mnyonge
- Kupunguza uwezo wake wa kutekeleza majukumu yake.
- Kusababisha hofu na kupunguza ujasiri na nguvu.
- kusababisha shida za kisaikolojia na akili.
- Wanaweza pia kusababisha kifo.

Zoezi

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo kwa taarifa ya uwongo. Andika jibu katika kitabu chako cha mazoezi.

1. Uvumilivu haumfanyi mtu kuvumilia changamoto za maisha.
2. Unapokabiliwa na changamoto, inamaanisha ni mwisho wa mafanikio yako maishani.
3. Mtoto hawezi kumwambia mzazi wake au mlezi njia mbadala za kuongeza mapato ya familia zao.
4. Unaweza kubadilisha changamoto kuwa fursa ili kuboresha maisha yako na kuongeza mapato yako.
5. Kufeli mtihani ni changamoto kwa wanafunzi.
6. Watu huturnia ushauri kushughulikia shida zao.
7. Unaweza kuboresha maisha yako kwa kukimbia changamoto.
8. Unaweza tu kushughulikia shida yako baada ya kuitambua.
9. Kumiliki miradi midogo ya kiuchumi kunaweza kusaidia mtu kushinda changamoto za maisha.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIFUNZA MAMBO KIYAKINIFU

Mazingira yanaweza kutumiwa na mtu kupata habari juu ya kile anataka kujifunza na kuelewa vizuri.

Kutathmini uwezo wako wa kujifunza

Kujifunza kunajumuisha kusoma na kutathmini dhana mbalimbali.

- Kujifunza husaidia watu kusimamia mazingira yao kwa urahisi.
- Kujifunza na kutathmini dhana husaidia mtu kudhibitisha dhana sawa au mbaya kwa kuzihusisha na maisha ya kila siku.

Umuhimu wa kushirikiana na wengine katika mchakato wa kujifunza

Kuna faida tofauti ambazo mtu anaweza kupata kwa kushirikiana na wanafunzi wengine katika mchakato wa kujifunza. Baadhi ya faida ni:

1. Inasaidia kujua uzoefu wa watu wengine,
2. Inasaidia kujenga kumbukumbu ya mtu ya muda mrefu
3. Inatoa nafasi ya kushiriki uzoefu wako na wengine
4. Inajenga tabia ya kuvumilia na kusikiliza maoni ya watu wengine
5. Inajenga umoja na ushiriki.

Ili kuongeza ujifunzaji, ni muhimu kuelewa umuhimu wa kile unachojifunza katika maisha yako ya kila siku.

- Unapaswa kuwa mwanafunzi anayejitegemea na uangalie ratiba yako ya masomo.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUJIFUNZA MAMBO KIYAKINIFU

- Unapaswa kushirikiana na wengine katika mchakato wa kujifunza na katika kufanya mazoezi.

Majadiliano ya kikundi

Wanafunzi wanashauriwa kuunda vikundi vya majadiliano vyenye wanafunzi wenye uwezo tofauti wa masomo. Madhumuni ya vikundi hivi ni

- Ili kuongeza masomo ya kibinafsi,
- Kuwafanya wanafunzi wafanye kazi ya nyumbani iliyotolewa na walimu
- Kujadili pamoja mada zilizojifunza darasani.
- Ni njia sahihi ya kusimamia na kuwapa wanafunzi nafasi ya kubadilishana mawazo na kuelewa mambo.
- Wahamasishe wafanye kazi kwa kushirikiana.
- Huwezesha mtu kutimiza majukumu yake

Zoezi

Chagua jibu sahihi na kisha andika herufi yake katika daftari lako.

1. Tunaweza kujifunza vitu katika mazingira yetu kwa njia zifuatazo 'isipokuwa

a. kwa kusoma magazeti na vitabu
b. kwa kusikiliza redio na kutazama televisheni
c. kupitia ndoto zetu

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	Darasa la Sita

KUJIFUNZA MAMBO KIYAKINIFU

a. kuwatofautisha

b. kuzifanya zisikubalike kimataifa

c. kutambua kutostahili kwao

3. Je! Tunawezaje kudhibitisha mambo ambayo tunajifunza maishani?

b. kwa kuwaambia wengine

c. kwa kufaulu mitihani

d. kwa kuzitumia maishani

e. kwa kuwasongesha

4. Tunapojifunza na wanafunzi wenzetu tunapata faida zifuatazo, isipokuwa

a. kujenga kumbukumbu ya mtu ya muda mrefu

b. kujenga uvumilivu

c. kupendelea wengine

d. kutengeneza marafiki

5. Unawezaje kuongeza ufanisi katika ujifunzaji?

b. kwa kusoma kwa vikundi

c. kwa kucheza na wengine

d. kwa kubeba vitabu vingi

e. kwa kufanya mitihani

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo kwa taarifa ya uwongo. Andika majibu yako katika kitabu chako cha mazoezi.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	Darasa la Sita

KUJIFUNZA MAMBO KIYAKINIFU

a. kujenga kumbukumbu ya mtu ya muda mrefu
b. kujenga uvumilivu
c. kupendelea wengine
d. kutengeneza marafiki

5. Unawezaje kuongeza ufanisi katika ujifunzaji?

b. kwa kusoma kwa vikundi
c. kwa kucheza na wengine
d. kwa kubeba vitabu vingi
e. kwa kufanya mitihani

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo kwa taarifa ya uwongo. Andika majibu yako katika kitabu chako cha mazoezi.

6. Kusoma kwa kutumia ratiba huongeza ufanisi katika ujifunzaji.

7. Kujifunza na wengine humjengea mtu kumbukumbu ya muda mrefu.

8. Dhana ni wazo ambalo hutumiwa kuthibitisha ukweli juu ya jambo fulani.

9. Unaweza kudhibitisha ukweli juu ya dhana kwa kuuliza marafiki wako.

10. Uvumilivu unatokana na kutoshirikiana na marafiki wako.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUAMINIKA KATIKA JAMII

Kutathmini utekelezaji wa wajibu wako

Wajibu ni kazi au majukumu ambayo mtu amepewa kufanya. Kwa mfano, kila mwanafunzi anahitajika kusoma kwa bidii.

- Ni muhimu kwako kutathmini jinsi unavyotimiza majukumu yako shuleni na nyumbani.
- Kufanya kazi kwa bidii kwa faida yako mwenyewe na kwa faida ya jamii. Lazima ufanye kazi kwa bidii, haswa kusoma na kufanya shughuli nzuri ambazo umeombwa kufanya shuleni na nyumbani.

Kutimiza majukumu nyumbani na shuleni

Wakati wanafunzi wako nyumbani, lazima watimize majukumu mbalimbali

kama vile

- kusafisha vyumba vyao vya kulala,
- kuosha vyombo,
- kusafisha nyumba na
- kufagia kiwanja.

Majukumu mengine ni pamoja na

- kulisha wanyama na
- kumwagilia maua na mboga kwenye bustani.
- Wanapaswa kufuata maagizo yote wazazi na walezi wanaowapa.
- Kuwaheshimu watu wote, bila kujali umri wao

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUAMINIKA KATIKA JAMII

Wakati wako shuleni wanafunzi pia wanapaswa kutekeleza majukumu yao.

Mifano ya majukumu kama haya ni pamoja na yafuatayo:

1. Kushiriki katika shughuli zote za darasa, pamoja na kuhudhuria masomo yote na kumaliza kazi zote;
2. Kushiriki katika shughuli mbalimbali za ziada za masomo kama vile michezo na kusafisha mazingira ya shule; na
3. Kulinda na kutunza mali za shule.

Kiranja

Kiranja wa shule ana majukumu mbalimbali ya kutekeleza.

1. Kusimamia usafi shuleni;
2. Kuwahamasisha wanafunzi wengine kusafisha eneo la shule;
3. Kushirikiana na wanafunzi wengine katika kusafisha eneo la shule
4. Kufanya mipango ya kuwazawadia darasa bora au wanafunzi kuhusiana na kusafisha mazingira

Kujitathmini kwa kujiboresha

Ikiwa ni muhimu kutathmini mwenendo wako kila siku. Hii itakusaidia kujielewa na kuchukua hatua zinazofaa ili kuboresha hali ya maisha yako. Kwa mfano,

- unaweza kutathmini maendeleo katika masomo yako.
- Unaweza kufanya tathmini hii mwishoni mwa kipindi cha masomo.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUAMINIKA KATIKA JAMII

- Linganisha utendaji wako kwa muda fulani na utendaji wako katika kipindi kilichopita.
- Unaweza pia kulinganisha alama yako ya kufaulu katika somo hilo na alama yako ya kufaulu katika masomo mengine

Ulinganisho huu utaonyesha ikiwa unafanya vizuri katika masomo yako au la. Ikiwa tathmini yako inaonyesha kuwa haufanyi vizuri 'unashauriwa kuona mwalimu wako wa darasa ambaye anaweza kukusaidia kutambua mikakati ambayo inaweza kukusaidia kufanya vizuri shuleni.

mikakati ya kuboresha utendaji wako.

Baadhi ya mikakati ya kuboresha utendaji wako ni

- kufanya kazi zako vizuri,
- kuandaa na kufuata ratiba ya kusoma kibinafsi
- kusimamia muda wako vizuri.

Kuepuka vitendo ambavyo vinaweza kuharibu uhusiano mzuri kati ya watu

Vifuatazo ni baadhi ya vitendo ambavyo vinaweza kuharibu uhusiano mzuri katika jamii na njia sahihi za kushughulika nazo:

Kunywa pombe kupita kiasi, kuvuta sigara, wizi, ugomvi na ulaghai: Unywaji pombe kupita kiasi mara nyingi husababisha ajali mbaya na ugomvi ambao unaweza kusababisha watu kudhuriana au kuuana. Watu wetu lazima waelimishwe juu ya shida zinazosababishwa na unywaji pombe kupita kiasi. Unywaji wa pombe kupita kiasi unaweza kudhibitiwa kwa kuagiza nyakati maalum za kufungua na kufunga baa na maeneo mengine ambayo pombe inauzwa.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUAMINIKA KATIKA JAMII

Rasilimali zisizofaa: Uhaba wa rasilimali katika jamii inaweza kusababisha dharura ya uhusiano mbaya. Rasilimali za maji na ardhi duni katika vijiji mara nyingi husababisha mizozo ambayo inaweza kusababisha mapigano na mauaji, kwa mfano mizozo kati ya wafugaji na wakulima juu ya ardhi na matumizi. Viongozi wa serikali za mitaa lazima wahakikishe kuwa rasilimali muhimu zinatolewa na kusambazwa kwa watu kwa haki.

Migogoro ya kisiasa: Migogoro ya kisiasa pia ni chanzo cha uhusiano mbaya katika jamii. Watu wanapaswa kuelimishwa juu ya jinsi ya kufanya shughuli za kisiasa bila kuudhi wengine.

Njia za kujenga uhusiano mzuri na watu wengine

Mahusiano mazuri husaidia katika kufanya watu kuishi kwa amani na kusaidiana Zifuatazo ni njia za kujenga uhusiano mzuri:

1. Kuwa mkweli, mwaminifu na mwenye heshima kwa watu wanaokuzunguka;
2. Kutii sheria na kanuni;
3. Kumcha Mungu na kufuata mafundisho ya viongozi wetu wa dini; na
4. Kuwapenda watu wote.

Zoezi

Sehemu ya A: Chagua jibu sahihi kisha andika *barua yake katika zoezi lako kitabu.*

1. Je! Ni yapi kati ya yafuatayo sio jukumu la mtoto?

a. kusaidia kazi za nyumbani za kila siku
b. kusaidia wadogo

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUAMINIKA KATIKA JAMII

c. kulipa ada ya shule

d. kufua nguo zake

2. Kufanya kazi kwa bidii kuna faida nyingi. Je! Ni yapi kati ya yafuatayo SIYO moja ya faida ya kufanya kazi kwa bidii?

a. kuongeza kipato cha familia

b. kuwa amechoka

c. kuheshimiwa na jamii

d. kupata raha ya mwili na akili

3. Ni ipi kati ya vitendo vifuatavyo vinaharibu uhusiano wa watu?

a. kuwa mkweli na mwenye kuaminika

b. kuwaheshimu watu walio karibu nawe

c. kutowasaidia majirani zako

d. kujali watu wengine

4. Je! Ni yapi kati ya yafuatayo SI jukumu la mwanafunzi anapokuwa shuleni?

a. kuandaa chakula kwa wanafunzi wenzake

b. kusafisha darasa

c. kuhudhuria gwaride

d. kufanya kazi kwa bidii

5. Ni ipi kati ya vitendo vifuatavyo vinaweza kuharibu uhusiano?

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA HAKI ZA BINADAMU

Maana ya haki za binadamu

Haki za binadamu ni haki za kimsingi ambazo kila mwanadamu anastahili kupata tangu kuzaliwa hadi kifo kwa msingi wa ubinadamu wake. Kila binadamu lazima apewe haki hizo, bila kujali kabila lake, umri, nafasi, jinsia au dini.

Baadhi ya haki hizi ni

1. Haki ya kuishi,
2. Haki ya kupata elimu bora;
3. Haki ya kushiriki katika uongozi
4. Haki ya kumiliki mali,
5. Haki ya uhuru kutoka kwa mateso na unyanyasaji,
6. Haki ya uhuru wa kutoa maoni na kujieleza,
7. Haki ya utaifa
8. Haki ya kutambuliwa kila mahali kama mtu na sheria.

Mila na desturi zinakiuka haki za binadamu

Mila na desturi zinaweza kuelezewa kama imani ya jamii au njia za kufanya mambo. mila na desturi ni aina ya utamaduni na hutambua jamii kuwa tofauti na wengine. Katika "Tanzania, kuna mila na mila tofauti za jamii zetu. Pamoja na umuhimu wao, tabia ya baadhi yao inakiuka haki za binadamu, kwa mfano

1. Ndoa za utotoni,
2. Usawa wa kijinsia katika elimu,

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUAMINIKA KATIKA JAMII

d. kujali watu wengine

4. Je! Ni yapi kati ya yafuatayo SI jukumu la mwanafunzi anapokuwa shuleni?

a. kuandaa chakula kwa wanafunzi wenzake
b. kusafisha darasa
c. kuhudhuria gwaride
d. kufanya kazi kwa bidii

5. Ni ipi kati ya vitendo vifuatavyo vinaweza kuharibu uhusiano?

a. kutowajali wengine
b. kuwaonya wengine
c. kufanya kazi kwa bidii
d. kusema ukweli

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo kwa taarifa ya uwongo. Andika majibu katika kitabu chako cha mazoezi.

6. Unaweza kubadilisha mwenendo wako baada ya kuutathmini.
7. Lazima upende wengine ili kudumisha uhusiano mzuri nao.
8. Huna haja ya kufanya kazi kwa bidii lo kupata mahitaji yako ya maisha.
9. Hakuna tofauti kati ya majukumu ya shule na nyumbani.
10. Tunaweza kumsaidia mtu katili kubadilisha tabia yake kwa kumtenga

3. Urithi wa mjane,
4. Miiko ya chakula
5. Ukeketaji wa Wanawake (FGM),
6. Kuwanyima wanawake haki ya kumiliki mali na
7. Ubaguzi dhidi ya wanawake katika vyombo tofauti vya maamuzi.

Athari za Ukeketaji (FGM)

Ukeketaji hufanywa mara kwa mara na wataalamu wa jadi wanaoitwa 'Ngariba, Ngaribas ni watu wazoefu ambao huchaguliwa na jamii ili waweze kutekeleza tohara ya kike. Madhara ya Ukeketaji ni pamoja na:

1. Mshtuko, maumivu na uharibifu wa mwili;
2. Kutokwa na damu nyingi;
3. Kuenea kwa VVU na UKIMWI;
4. Kupata matatizo wakati wa kujifungua; na
5. Kifo.

Sababu za ndoa za utotoni

Sheria ya Ndoa ya 1971 inaruhusu wasichana kuolewa akiwa na umri wa miaka 14 na wavulana angalau katika miaka 18. Kwa sababu ya mila na desturi zilizopitwa na wakati katika jamii yetu, wasichana wengi wanalazimishwa kuolewa mapema kupitia sherehe kadhaa za kuanza.

Ndoa ya utotoni husababishwa na:

1. Umaskini;

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA HAKI ZA BINADAMU

Ndoa ya utotoni husababishwa na:

1. Umaskini;
2. Mila na desturi zilizopitwa na wakati;
3. Mafunzo ya unyago katika umri mdogo :
4. Kupata mahari;
5. Kupunguza gharama za familia;
6. Ngoma za kienyeji ;
7. Utoaji duni juu ya afya ya uzazi;
8. Kuepuka aibu kwa familia ikiwa msichana atapata ujauzito kabla ya kuolewa.

Athari za ndoa ya utotoni

Madhara ya ndoa ya utotoni ni pamoja na yafuatayo:

1. Kuongezeka kwa viwango vya vifo vya akina mama na watoto;
2. Kuenea kwa VVU / UKIMWI;
3. Msaada duni kwa wasichana walioathiriwa na ndoa za mapema
4. Kushindwa kukidhi mahitaji ya kimsingi ya mtoto; na
5. Umaskini.

Athari za rushwa juu ya utunzaji wa haki za binadamu

Rushwa unapoongezeka katika jamii, unatishia uhai wake. Rushwa ina athari zifuatazo:

1. **Utoaji duni wa huduma za kijamii:** Rushwa huathiri utoaji wa huduma za kijamii kama

elimu, huduma za afya, maji na miundombinu kwa sababu rasilimali fedha zinaishia mifukoni mwa watu mafisadi, ambao wanasimamia huduma hizo.

2. **Kupanda kwa gharama za huduma:** Rushwa husababisha gharama kubwa ya maisha kwa sababu watu wengine hurejesha gharama walizozipata kupitia njia za rushwa.
3. **Migogoro:** Rushwa husababisha migogoro na kutokuelewana kati ya mtu mmoja na mtu mwingine au mtu mmoja na jamii.
4. **Tukio la vifo:** Hii hufanyika wakati madaktari, wauguzi au wafanyikazi wengine wa afya hawapati matibabu sahihi kwa mgonjwa hadi atakapohongwa. inaweza kutokea wakati madereva wanapotoa rushwa wanapopatikana wakiendesha magari ambayo hayafai barabarani.
5. **Kuongezeka kwa magonjwa ya kuambukiza:** Rushwa huathiri ubora wa huduma za afya. Wauguzi wanaweza kupewa pesa ili kubadilisha matokeo ya uchunguzi wa matibabu wa maabara ya mtu kwa sababu ya kuficha ukweli au wakati mwingine mtu anaweza kuomba upendeleo wa kijinsia ili kupata huduma fulani.
6. **Kuongezeka kwa matabaka:** Rushwa huongeza pengo kati ya walio nacho na wasio nacho katika jamii.
7. **Mimba zisizotarajiwa:** Rushwa inaweza kusababisha mimba zisizotarajiwa katika jamii.
8. **Wataalam wasio na sifa:** Rushwa husababisha watu wasio na sifa kutoa rushwa ili kupata mikopo muhimu kwao kumaliza masomo yao. Kama matokeo, wataalam wasio na sifa hutengenezwa.
9. **Ongezeko la viwango vya uhalifu katika jamii:** Rushwa huongeza viwango vya uhalifu, haswa wakati sheria, sheria na kanuni zinakiukwa. Kwa mfano, afisa wa polisi anaweza kumwachilia mhalifu baada ya kuwa txft)ed. Hali hii inawashawishi raia wengine kujichukulia sheria mkononi.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

UHUSIANO WA TANZANIA NA NYINGINE

- Kuna makabila 120 yanayodumisha mila na desturi zao.
- Licha ya tofauti zetu katika lugha, chakula, mavazi, na uchumi, michezo na shughuli zinazohusiana na burudani,
- Tunapaswa kukuza na kuheshimiana, amani na upendo.

Mitindo mizuri ya kuishi katika kuishi na watu wa asili tofauti

Ni muhimu kuelewa mila na maadili ya watu wa asili tofauti. Kuwaelewa husaidia kujifunza na kuheshimu mitindo yao ya maisha na hivyo kujenga uhusiano mzuri na kuishi kwa furaha nao.

Mikakati ya kukabiliana na athari mbaya za utandawazi

Licha ya faida zake, utandawazi una athari anuwai kwa maisha ya watu na mazingira. Lazima tupate mikakati ya kukabiliana na athari mbaya za utandawazi.

Zifuatazo ni njia za kukabiliana na athari mbaya za utandawazi.

1. Kukuza uzalishaji wa ndani ili kuepuka utegemezi wa bidhaa za nje na bidhaa zinazoteketeza zilizotengenezwa katika nchi yetu.
2. Kuwa na sauti moja katika kupinga mipango kandamizi ya sera iliyoanzishwa na nchi zilizoendelea dhidi ya nchi masikini;
3. Kuboresha ubora wa mfumo wetu wa elimu ili kutoa watu wenye uwezo katika nyanja zote za maendeleo.
4. Kuanzisha na kuimarisha vikundi vinavyojihusisha na shughuli za uzalishaji kwa kuzigharamia ili waweze kuwekeza katika biashara;
5. Kuungana kutokomeza ushirikianorrmazoea ya juu ambayo huchelewesha maendeleo

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA HAKI ZA BINADAMU

10. **Uchaguzi wa viongozi wasio na maadili:** Mazoea ya rushwa katika uchaguzi hutoa viongozi wasio na maadili. Raia wengi wanaweza kuhongwa ili kuchagua viongozi wasio na sifa. Wakati viongozi kama hao wamechaguliwa, wanahakikisha kuwa wanalipia gharama walizopata wakati wa uchaguzi, badala ya kuwahudumia wapiga kura na taifa.

Kutathmini utunzaji wa haki za binadamu katika jamii yako

Jamii inayotazama haki za binadamu inaweza kutathminiwa kwa kuchunguza ni kwa kiwango gani vitendo vya wanachama wake vinakuza haki. Vitendo vinavyoonyesha utunzaji wa haki za binadamu ni pamoja na

1. Utoaji sawa wa huduma za kijamii kama vile maji safi, huduma bora za afya na elimu bora, na ujenzi wa miundombinu kama barabara na mitandao ya mawasiliano.
2. Uwepo wa utawala bora katika kutimiza majukumu mbali mbali katika jamii.
3. Kutokuwepo kwa vitendo vya ukandamizaji na unyanyasaji kama vile kuwafunga watu na kuwatesa bila sababu.
4. amani na usalama pamoja na mfumo wazi wa kusuluhisha mizozo ndani ya jamii yetu ni muhimu katika kutazama haki za binadamu.

Taasisi zilizo na mamlaka ya kutetea na kulinda haki za binadamu

Ili haki za binadamu zilindwe kikamilifu lazima kuwe na vyombo ambavyo vina mamlaka ya kuzilinda na kuzitekeleza. Mifano ya taasisi hizo nchini Tanzania ni

1. Katiba,
2. Bunge,

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

KUSIMAMIA HAKI ZA BINADAMU

Taasisi zilizo na mamlaka ya kutetea na kulinda haki za binadamu

Ili haki za binadamu zilindwe kikamilifu lazima kuwe na vyombo ambavyo vina mamlaka ya kuzilinda na kuzitekeleza. Mifano ya taasisi hizo nchini Tanzania ni

1. Katiba,
2. Bunge,
3. Mahakama,
4. Taasisi ya Kuzuia na Kupambana na Rushwa (TAKUKURU),
5. Chama cha Wanawake wa Vyombo vya Habari Tanzania (TMWA),
6. Chama cha Wanasheria Wanawake Tanzania (TWLA),
7. Programu ya Mtandao wa Jinsia Tanzania (TGNP),
8. Mashirika ya Mahitaji Maalum na Vyombo vya Habari.

Zoezi

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo kwa taarifa ya uwongo. Andika majibu yako katika kitabu chako cha mazoezi.

1. Haki za binadamu ni za watu wazima tu.
2. Jukumu moja la taasisi zinazohusika na kutetea na kulinda haki za binadamu ni kudai haki za watu wanaodhulumiwa.
3. Tume ya Haki za Binadamu na Utawala Bora ni taasisi ya umma inayohusika na kuzuia na kupambana na ufisadi.
4. Taasisi zinazohusika na kutetea na kulinda haki za binadamu zinaongozwa na Bunge.

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

UHUSIANO WA TANZANIA NA NYINGINE

Umuhimu wa kudumisha uhusiano na watu wa asili tofauti

Uhusiano na watu ni juu ya kujuana na kufanya kazi pamoja. Kunaweza kuwa na uhusiano kati ya watu au nchi katika maeneo ya utamaduni, biashara, michezo. Ni muhimu kudumisha uhusiano wa kimataifa kwa sababu

1. Wanakuza umoja, upendo na uelewano.
2. Katika biashara na utamaduni, hudumisha uhusiano na watu wa asili tofauti
3. Husaidia kukuza amani, upendo, mshikamano na mawasiliano,
4. Hutoa fursa ya kudhibiti mambo ya tamaduni za watu wengine.
5. Inasaidia watu kushiriki maarifa na uzoefu, kupata maarifa na talanta mpya, na kudumisha udugu na urafiki.
6. Kuwapa wanafunzi nafasi ya kusoma nje ya nchi, kutekeleza mipango ya usalama wa jeshi na kufanya tafiti za kitaalam.

Mahusiano ya biashara ya kimataifa

Neno uhusiano wa biashara ya kimataifa hurejelea kitendo cha watu wa taifa moja kufanya biashara na watu wa mataifa mengine. Aina hii ya uhusiano husaidia kuongeza utajiri wa taifa na wigo wa biashara.

Tamaduni za watu wenye asili tofauti

Utamaduni ni njia ya maisha ya watu. Watu wanaoishi katika nchi fulani wanaongozwa na maadili na desturi zao zinazokubaliwa kawaida kijamii, kisiasa na kiuchumi.

- Tanzania inajulikana kwa ukarimu, amani na upendo kwa wageni.

ya nchi yetu.

6. Kukuza usawa katika matumizi ya rasilimali kama madini, ardhi, maji na misitu kwa masilahi ya raia wote.
7. Kuwapatia watanzania fursa ili wapate mitaji au loans kwa kufungua biashara kutoka taasisi tofauti za kifedha kwa viwango vya chini vya riba;
8. Sheria za uwekezaji zinazowapendelea na kufaidi wawekezaji asilia, badala ya kupendelea kampuni za kigeni;
9. Sheria za uwekezaji zinazolinda mazingira, wafanyikazi' haki na haki za binadamu.

Zoezi

Linganisha kitu kwenye safu wima A na ufafanuzi wake unaofanana katika

Colomn B. Andika kifungo cha jibu sahihi katika kitabu chako cha mazoezi.

Safu wima A	Safu wima B
1. Utamaduni	a. inapambana na ufisadi na ulaghai
2. Elimu bora	b. uharibifu wa maadili
3. Language	c. inasaidia nchi kupata wataalamu wa sekta mbali mbali kuwaunganisha watu wa tamaduni tofauti
4. Kusikiliza	d. developmaendeleo ya biashara, habari na ushirikianomteknolojia ya munication na ukuaji wa idadi ya watu
5. Utandawazi	e. yeyelps kuzuia migogoro katika jamii
	f. includelugha, sanaa, mavazi na imani

Subject	URAIA NA MAADILI
Class	*Darasa la Sita*

UHUSIANO WA TANZANIA NA NYINGINE

Andika Kweli kwa taarifa ya kweli na Uongo kwa taarifa ya uwongo. Andika majibu katika kitabu chako cha mazoezi.

1. Nchi ambazo zinashirikiana na Tanzania zina tamaduni zinazofanana.
2. Unaweza kuishi tu na watu wa asili tofauti ikiwa unaheshimu maisha yao yoteyles.
3. Lugha, chakula, mavazi na kazi za sanaa ni utamaduni.
4. Kuwajibika ni matokeo ya utandawazi.
5. Tanzania ni moja wapo ya nchi zenye ukarimu, amani na upendo.

Chagua jibu sahihi na andika barua yake katika kitabu chako cha mazoezi.

6. "Tanzania" uhusiano na nchi zingine za Kiafrika umeboresha kama matokeo ya:

a. utandawazi
b. uhifadhi wa mazingira
c. ujumuishaji
d. mahusiano ya michezo

7. Tanzania inakuza utamaduni wake kwa:

e. kulinda raia dhidi ya globalmkao
f. kufundisha lugha za kienyeji
g. kutumia viungo vinavyohusika na maendeleo ya kitamaduni
h. kudhibiti tamaduni zote za kigeni

8. Unaweza kuishi kwa amani na watu wa asili tofauti na:

f. kufundisha lugha za kienyeji

g. kutumia viungo vinavyohusika na maendeleo ya kitamaduni

h. kudhibiti tamaduni zote za kigeni

8. Unaweza kuishi kwa amani na watu wa asili tofauti na:

a. kujua mila na maadili yao

b. kuheshimu ttamaduni za mrithi

c. kujua lugha zao

d. kuwafundisha utamaduni wetu

9. Moja of yafuatayo sio muhimu katika kuendeleza uhusiano wa Tanzania na mataifa mengine:

a. kupata wataalamu na teknolojia

b. kudumisha utamaduni wa Mtanzania

c. kukuza migogoro kati ya serikali

d. kupata fedha za kigeni

10. Kiswahili kimetangaza uhusiano wa Tanzania na nchi zingine kupitia yafuatayo, isipokuwa_.

a. shughuli za biashara za ndani na nje

b. hafla za kimataifa za michezo na michezo

c. Utamaduni na utalii wa Kitanzania

d. kudhoofisha mahusiano